

บทที่ 3

การจัดการไฟฟ้าในเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของสามชุมชนลุ่มน้ำแม่ปอน

ในบทนี้เป็นการศึกษาแนวทางการจัดการไฟฟ้าแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นภายใต้บริบททางวัฒนธรรม และเงื่อนไขของระบบนิเวศที่แวดล้อมชุมชน โดยใช้แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology) ซึ่งจูเลียน สจวต (Julian Steward) เสนอว่า แนวการศึกษาในเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นแนวการศึกษาที่มุ่งเน้นการอธิบายปฏิสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ และระบบการดำรงชีวิตที่ต่างมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน และมีอิทธิพลต่อการกำหนดและสร้างสรรค์ซึ่งกันและกัน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมีส่วนกำหนดพฤติกรรมและสร้างสรรค์วัฒนธรรมของมนุษย์ ขณะที่วัฒนธรรมของมนุษย์ก็มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ ในประเทศไทยมีงานศึกษานิเวศวัฒนธรรมที่โดดเด่นหลายชิ้น เช่น ฉลาดชาย (2536) เสน่ห์ และยศ (2536) ปิ่นแก้ว (2539) กฤษญา (2540) ยศ (2542) เป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการจัดการทรัพยากร เช่น การจัดการป่า ความหลากหลายทางชีวภาพ สมุนไพร ระบบไร่หมุนเวียน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการไฟฟ้านั้นมีลักษณะเช่นเดียวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านอื่น ๆ ในแง่ที่มีความจำเพาะกับท้องถิ่น แตกต่างหลากหลายกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ชุมชนแต่ละแห่งมีปฏิสัมพันธ์อยู่ สภาพป่าในประเทศไทยมีหลายชนิด ซึ่งป่าแต่ละชนิดนั้นมีความคุ้นเคยกับไฟแตกต่างกันไป ระบบนิเวศป่าผลัดใบมีความคุ้นเคยกับไฟ พืชพรรณสามารถปรับตัวให้ทนต่อไฟได้ดี การเกิดไฟเป็นประจำจะช่วยลดเศษใบไม้แห้งซึ่งเป็นเชื้อเพลิงเท่ากับช่วยลดความรุนแรงของไฟป่าที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้ง ขณะที่ระบบนิเวศป่าดิบจะได้รับความเสี่ยงหายรุนแรงหากเกิดไฟป่า เพราะมีอินทรีย์วัตถุสะสมอยู่มาก พืชพรรณไม่คุ้นเคยกับไฟ และไม่มีกลไกในการปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดจากไฟ นอกจากลักษณะของระบบนิเวศจะเป็นตัวกำหนดความรุนแรงของไฟป่าแล้ว ไฟปายังเป็นตัวสร้างและธำรงไว้ซึ่งลักษณะของระบบนิเวศด้วยเช่นกัน เช่น การเกิดไฟป่าเป็นประจำช่วยให้ป่าผลัดใบยังคงสภาพเป็นป่าผลัดใบ รากพืชไม่เน่าตาย พืชพรรณมีชีวิตรอดอยู่ได้ ไม่เปลี่ยนสภาพเป็นป่าชนิด ดังนั้นการศึกษาระบบนิเวศในการจัดการไฟฟ้าของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญต่อเงื่อนไขของระบบนิเวศที่แวดล้อมชุมชนเป็นสำคัญ

3.1 ภูมิศาสตร์ ภาคเหนือ

ภูมิประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย ประกอบไปด้วยเทือกเขาสูงสลับซับซ้อน มีที่ราบผืนเล็ก ๆ ระหว่างหุบเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 350 เมตรขึ้นไป ระบบนิเวศของภาคเหนือมีความหลากหลายสูง มีป่าหลายประเภท ได้แก่ ป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ ป่าสนเขา ป่าดิบเขา และป่าดิบชื้น และผืนป่าเหล่านี้เองเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำที่สำคัญหลายสายซึ่งไหลรวมไปหล่อเลี้ยงที่ราบลุ่มเจ้าพระยา

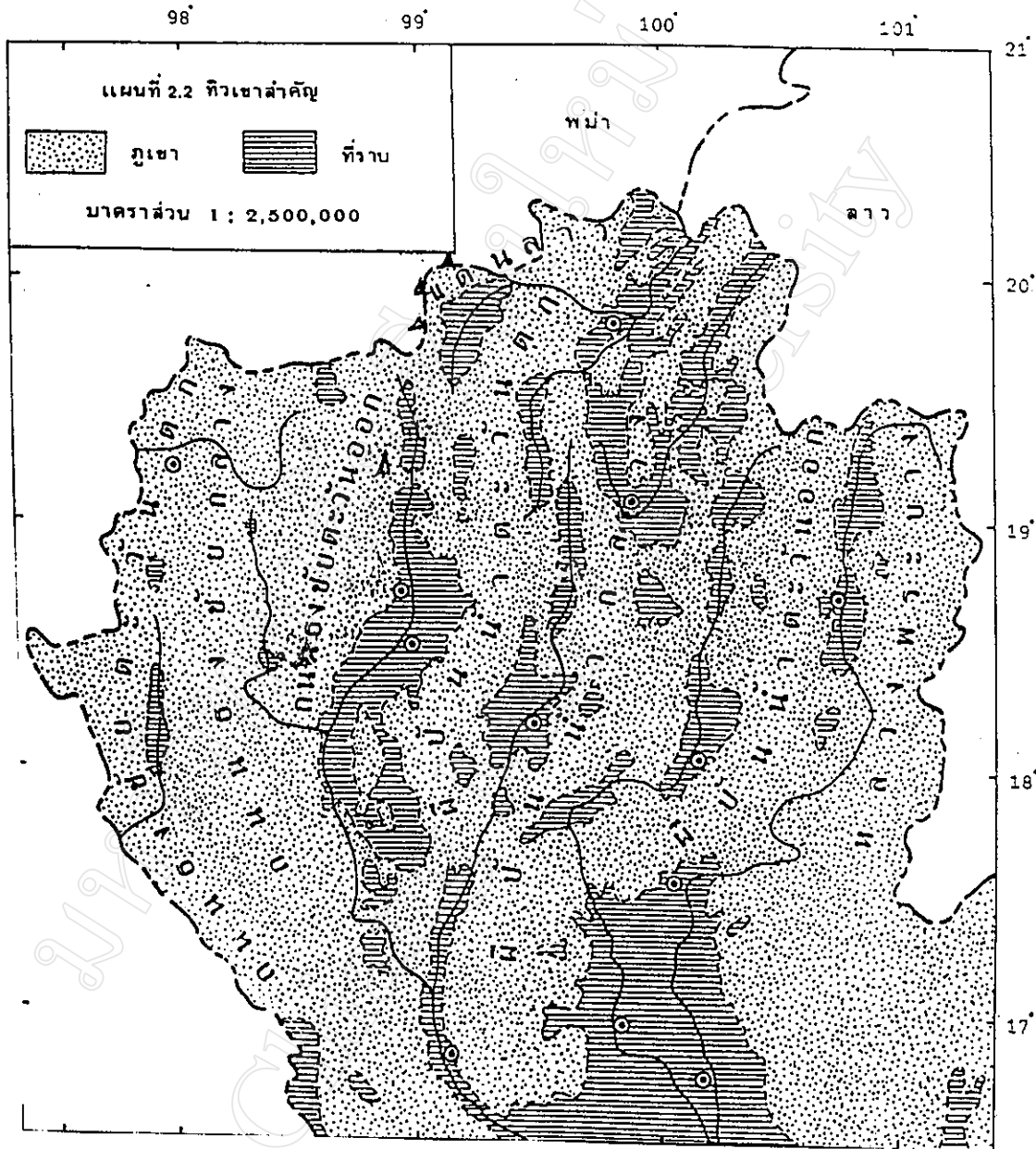
ประชากรที่อาศัยอยู่ในดินแดนภาคเหนือ ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันมาช้านาน เช่น คนเมือง(ไทยยวน) ยอง เชน ลื้อ ไต ลัวะ ปกาเกอญอ อาข่า ม้ง เมี่ยน ลาหู่ ลีซู ฯลฯ บางกลุ่มตั้งถิ่นฐานมาแต่เดิม บางกลุ่มอพยพเข้ามาราวปี พ.ศ.2325-2339 สมัยที่เจ้ากาวิละฟื้นฟูล้านนาจากการตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า โดยการกวาดต้อนชาวเมืองเชียงใหม่อพยพหนีเข้าป่าให้กลับสู่เมือง และกวาดต้อนเชลยจากสิบสองปันนา เช่น ไทยใหญ่ ไทยลื้อ ไทยเขิน ให้เข้ามาช่วยกันสร้างบ้านแปงเมือง (สร้อยดี, 2529) ขณะที่ชนเผ่าต่าง ๆ อพยพเข้ามาภายหลังจากนั้น โดยส่วนใหญ่ชุมชนคนเมืองกระจายอยู่ตามที่ราบลุ่มน้ำ ขณะที่ชนเผ่าต่าง ๆ ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามพื้นที่สูงตามเทือกเขา

Uraivan (1989) ได้สรุปลักษณะนิเวศ-เกษตร-ชาติพันธุ์ในเขตภาคเหนือตอนบนในปัจจุบัน ตามบริบททางเศรษฐกิจการเมืองออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกัน คือ (อ้างในสาริโรจน์, 2541)

1) เขตพื้นที่ราบ (lowland zone) อยู่ในระดับความสูงไม่เกิน 600 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีพื้นที่ประมาณร้อยละ 10 ของพื้นที่ทั้งหมด มีกลุ่มชาติพันธุ์คนเมือง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้อย่างหนาแน่น ส่วนใหญ่ทำการเกษตรชลประทานที่เรียกเป็นภาษาท้องถิ่นว่า “เหมืองฝาย” และบางส่วนทำการเกษตรน้ำฝน

2) เขตพื้นที่ตอนกลาง (middle zone) อยู่ในระดับความสูงระหว่าง 600-1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีพื้นที่ประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่ทั้งหมด มีกลุ่มชาติพันธุ์คนเมืองกะเหรี่ยง และลัวะ อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ การเกษตรส่วนใหญ่เป็นการทำไร่ และสวน และบางส่วนทำนาขั้นบันไดซึ่งกระจายตามพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาขนาดเล็ก

3) เขตพื้นที่สูง (highland zone) อยู่ในระดับความสูงมากกว่า 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีพื้นที่ประมาณร้อยละ 20 ของพื้นที่ทั้งหมด กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้มีหลายกลุ่ม เช่น ม้ง เย้า ลีซอ มูเซอ เป็นต้น ระบบการเกษตรส่วนใหญ่ในอดีตเป็นการปลูกฝิ่นและทำไร่แบบย้ายที่ แต่ในปัจจุบันมีทั้งการทำไร่ ทำสวนผลไม้ และปลูกไม้ดอก ไม้ผล และพืชผักเมืองหนาว

แผนที่ 3.1 แผนที่แสดงที่ราบและพื้นที่สูงในเขตภาคเหนือตอนบน

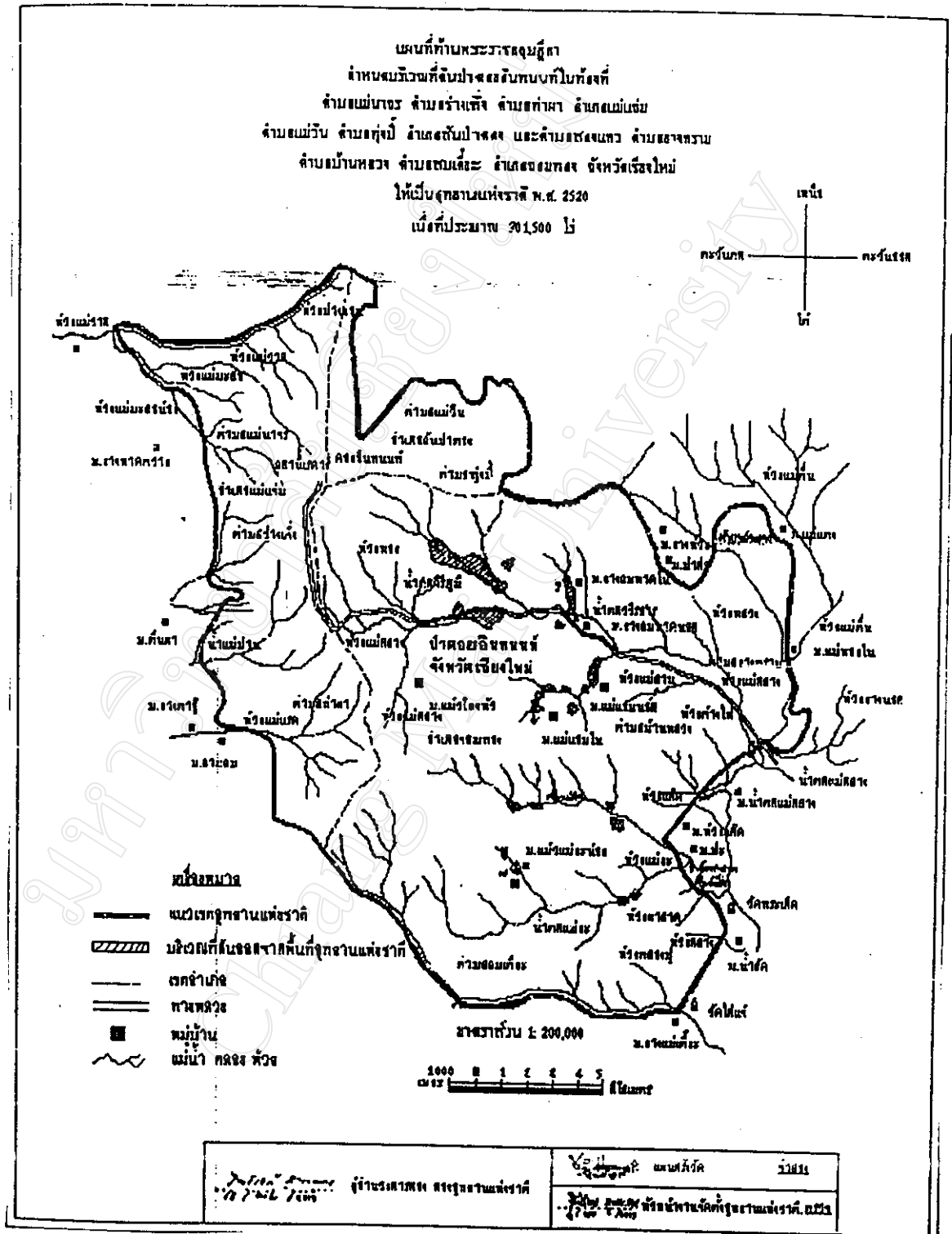
ที่มา : นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์, 2538, "ลักษณะภูมิศาสตร์กายภาพของภาคเหนือตอนบน", เอกสารประกอบคำบรรยาย
ในการฝึกอบรมเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศวิทยาภาคเหนือตอนบน วันที่ 20-24 มิถุนายน 2538

3.2 อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์

3.2.1 ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์

พื้นที่ศึกษาในงานวิจัยนี้ อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ อันเป็นส่วนหนึ่งของแนวเทือกเขาถนนธงชัยตะวันออกที่ทอดตัวตามแนวเหนือ-ใต้ มีความสูงลดหลั่นลงมาในแนวตะวันตกสู่ตะวันออก ครอบคลุมพื้นที่สามอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ อำเภอแม่จาง อำเภอแม่แจ่ม และอำเภอจอมทอง สภาพพื้นที่ของอุทยานฯโดยทั่วไปประกอบไปด้วยภูเขาที่สลับซับซ้อนมีระดับความสูงของพื้นที่อยู่ระหว่าง 400-2,565 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (รทก.) ผืนป่าในเขตดอยอินทนนท์เป็นต้นน้ำลำธารที่สำคัญของน้ำแม่ปิง ซึ่งเกิดจากลำน้ำย่อยหลายสาย ลำน้ำย่อยที่สำคัญ ได้แก่ แม่กลาง แม่ยะ แม่เตี้ยะ แม่แจ่ม และแม่จาง ซึ่งไหลหล่อเลี้ยงชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่อำเภอจอมทอง อำเภอแม่แจ่ม อำเภอฮอด อำเภอแม่จาง และอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของป่าสงวนแห่งชาติดอยอินทนนท์ ป่าเตรียมการสงวนป่าจอมทอง อำเภอจอมทอง ป่าแม่แจ่ม อำเภอแม่แจ่ม และป่าแม่จาง-จาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ภายใต้การสงวนและคุ้มครองตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ.2497 และตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ.2502 ป่าสงวนแห่งชาติผืนนี้ได้ถูกกำหนดให้เป็นหนึ่งใน 14 ป่าที่ให้ดำเนินการจัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติ และได้ประกาศจัดตั้งตามประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ 223 ลงในพระราชกิจจานุเบกษาลงวันที่ 2 ตุลาคม พ.ศ.2515 รวมพื้นที่ 168,750 ไร่ ต่อมาทางกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ประกาศพื้นที่อุทยานเพิ่มเติมอีกรวมเป็น 301,500 ไร่ โดยประกาศในพระราชกิจจานุเบกษาลงวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ.2521 พื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์จึงครอบคลุมพื้นที่อำเภอจอมทอง อำเภอแม่แจ่ม และอำเภอแม่จาง จังหวัดเชียงใหม่

แผนที่ 3.2 แสดงแนวเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์

3.2.2 ลักษณะทางนิเวศวิทยา

พื้นที่ของอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์มีความหลากหลายและซับซ้อนของระบบนิเวศป่าไม้สูงมาก อันเนื่องมาจากมีความหลากหลายทางสภาพกายภาพของพื้นที่ เช่น ความแตกต่างในด้านระดับความสูงของพื้นที่ ชนิดของดินและหิน สภาพความชุ่มชื้น สภาพความลาดชัน ฯลฯ ทำให้พบระบบนิเวศของป่าไม้ชนิดต่าง ๆ ดังนี้ (ปิยฉัตร, 2536 ; สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2540)

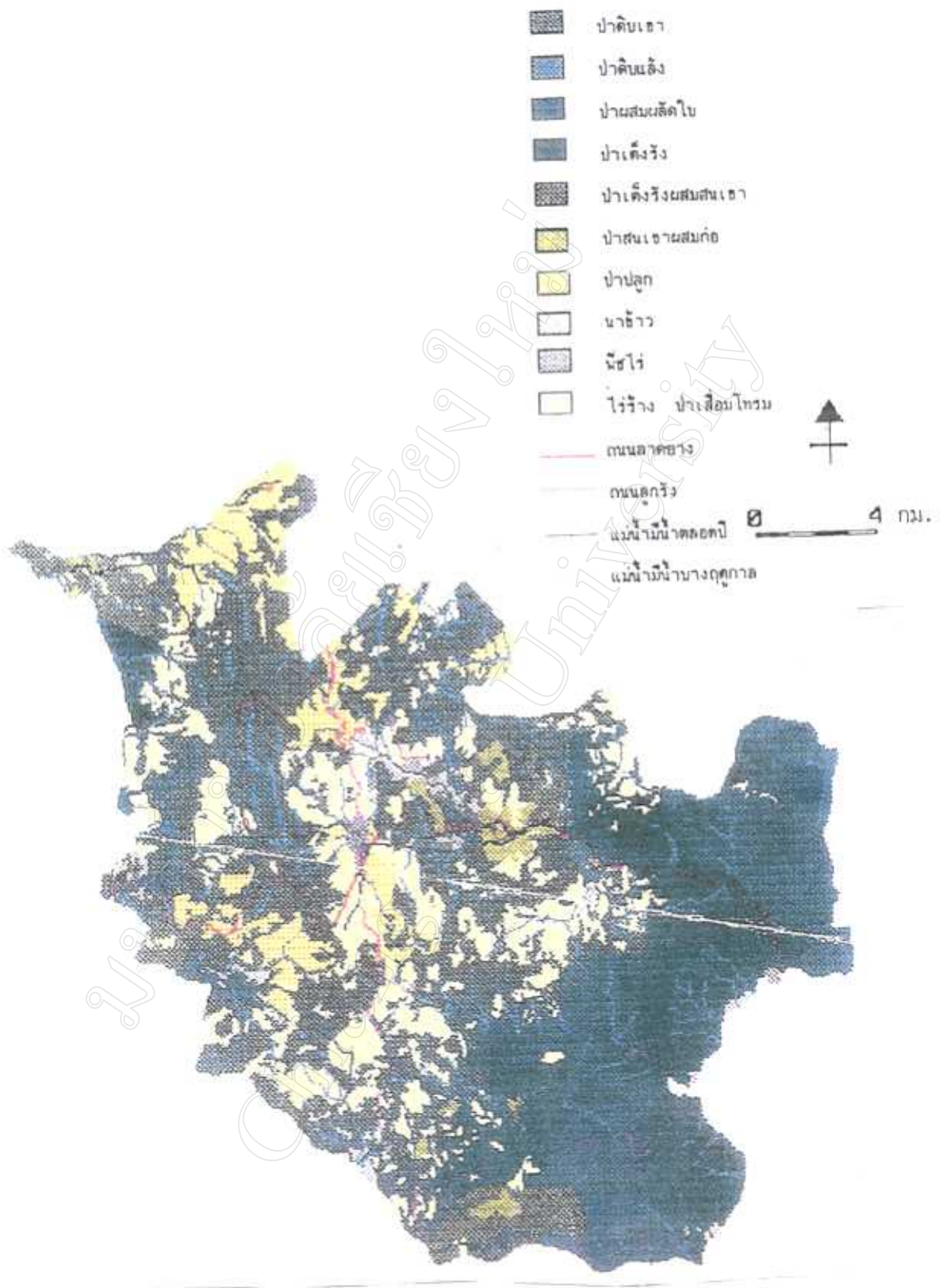
1) ป่าผลัดใบ (deciduous forest) ในพื้นที่ต่ำกว่า 800 เมตร รทก.

● ป่าเต็งรัง (dry deciduous dipterocarp forest)

ป่าชนิดนี้มักขึ้นในระดับความสูงต่ำกว่า 700 เมตร รทก. พบอยู่ทางทิศตะวันออกของอุทยานฯ พื้นที่แห้งแล้ง ดินร่วน มีการระบายน้ำดี โดยมากเป็นดินลูกรัง อาจเป็นดินเหนียวสีแดง ดินร่วนปนทรายสีแดง หรือชมพู ดินทรายแดง หรือขาว บางทีก็เป็นดินตื้นที่ไม่อุดมสมบูรณ์ ลักษณะโดยทั่วไปเป็นป่าโปร่ง พื้นดินมีหญ้าขึ้นปกคลุม ในบางท้องที่มีป่าหญ้าขึ้นปกคลุมเป็นบริเวณกว้าง ต้นไม้ขึ้นกระจายห่าง ๆ กัน ส่วนมากเป็นต้นไม้ขนาดกลางและขนาดเล็กเป็นส่วนมาก ไม้พื้นล่างมีหญ้าสูง ๆ และไม้พุ่มเตี้ยเล็ก ๆ ขึ้นอยู่ห่าง ๆ ไม้ยืนต้นผลัดใบในฤดูแล้ง มักจะมีไฟป่าเกิดขึ้นเป็นประจำทุกปีในฤดูแล้ง ใบไม้ที่แห้งร่วงหล่นและต้นหญ้าแห้งเป็นเชื้อไฟที่ดินพรรณไม้ที่ขึ้นอยู่ในป่าประเภทนี้โดยทั่วไป ได้แก่ พลวง เหียง เต็ง รัง รกฟ้า รัก รักหมู ตะแบกเลือด มะติง มะขามป้อม ยอ โมก ฯลฯ ไม้พื้นล่างมีหญ้าและปรง

● ป่าเต็งรังผสมสนเขา (pine dipterocarp forest)

ปรากฏกระจายเป็นหย่อม ๆ โดยทั่วไปทั้งทางด้านทิศตะวันตก ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของอุทยานฯ ในระดับความสูง 700-1,000 เมตร รทก. มีสนสามใบและสนสองใบขึ้นปะปนกัน ไม้ชั้นบนประกอบด้วยสนสามใบ สนสองใบ ไม้ชั้นกลาง ประกอบด้วย ไม้ในป่าเต็งรังต่าง ๆ เช่น เต็ง พลวง ก่อ แพะ ฯลฯ ไม้ชั้นล่างส่วนใหญ่เป็นแฝกและหญ้าคา

แผนที่ 3.3 แสดงพืชพรรณธรรมชาติและการใช้ที่ดินในอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์
 ติ่มง, ปิยะจักร์ คำภาลอช, 2536. "การประยุกต์การใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ในงานการวางแผนใช้ที่ดิน : กรณี
 ศึกษาพื้นที่ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่". วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัย
 เชียงใหม่

2) ป่าผสมผลัดใบ (mixed deciduous forest)

เป็นป่าไม้ในพื้นที่ที่มีการระบายน้ำดี ตามเชิงเขา หรือตามพนังดินธรรมชาติ ระดับความสูง 300-700 เมตร รกทก. พรรณไม้ที่ขึ้นปะปนได้แก่ ประดู่ แดง ตะแบก เสลา เปื่อยแดง ใจักหรือตะคร้อ มะค่าโมง กว้าว ดุ้มเสด สมอแหน รกฟ้า ฯลฯ ไม้พื้นล่างแตกต่างกันไปตามลักษณะส่วนผสมของป่า โดยมากเป็นจำพวกไม้ไผ่ และไม้พุ่มเตี้ยชนิดต่าง ๆ ส่วนไม้ไผ่ที่ขึ้นอยู่โดยทั่วไปได้แก่ ไม้รวก ไม้ไร่ ไม้บง ไม้ซาง ไม้ซางดอย ไม้หอม ไม้ข้าวหลาม ไม้ไผ่เหล่านี้มักขึ้นอยู่ในป่าเบญจพรรณขึ้น ส่วนป่าสักตอนใต้ลงมาจะมีไผ่ป่าหรือไผ่หนามขึ้นเป็นพืดติดต่อกันทั่วพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำลำธารทั่ว ๆ ไป

3) ป่าไม่ผลัดใบ (evergreen forest)

● ป่าดิบชื้น (tropical rain forest)

พบในบริเวณริมห้วยซึ่งมีพื้นที่ชุ่มชื้นเกือบตลอดทั้งปี มีดินที่ลึก และอุดมสมบูรณ์สูง พันธุ์ไม้เด่นเป็นไม้ตระกูลยาง มีความหลากหลายของพืชพรรณ สัตว์ป่า และจุลินทรีย์มาก มีของป่ามากมาย เช่น หวาย เฟิร์น ไม้หอม เป็นต้น

● ป่าดิบแล้ง (dry evergreen forest)

พบอยู่ทางตอนกลางของพื้นที่เรียงตัวตามแนวเหนือ-ใต้ พบในพื้นที่ระดับความสูงระหว่าง 1,000-1,500 เมตร รกทก. มีลักษณะคล้ายกับป่าดิบชื้น แต่ในช่วงฤดูแล้งจะค่อนข้างแห้งกว่า มีความหนาแน่นของพรรณไม้น้อยกว่า พันธุ์ไม้เด่น ได้แก่ ไม้ตระกูลยาง เช่น ยางขาว ยางแดง ยางปาย กะบาก ตะแบกเลือด แดง ตะเคียนทอง แดงน้ำ หว้า ก่อดำ ก่อหยม มะไฟ ยมหอม ฯลฯ พืชพื้นล่างมักไม่ค่อยมีหวายมากนัก

● ป่าดิบเขา (hill evergreen forest)

พบในที่สูงประมาณ 1,000-2,560 เมตร (รกทก.) ปรากฏอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพื้นที่เรียงตัวตามแนวเหนือ-ใต้ โดยมากเป็นป่าที่มีเรือนยอดเบียดกันหนาแน่น ลำต้นและกิ่งก้านของต้นไม้ปกคลุมด้วยมอส บริเวณผิวดินมีเศษไม้และใบไม้ปกคลุมหนาแน่น หน้าดินลึก ชุ่มชื้นและอุดมสมบูรณ์ ช่วยดูดซับน้ำได้ดีมาก อุณหภูมิในป่าเย็นเกือบตลอดปี อากาศในบริเวณนี้มีปริมาณไอน้ำสูง พันธุ์ไม้มีทั้งไม้เขตร้อนและเขตอบอุ่นขึ้นปะปนกัน พันธุ์ไม้เด่นเป็นไม้วงศ์ก่อ วงศ์จำปี ป่า วงศ์สารภีป่า และวงศ์กุหลาบพันธุ์ปี ซึ่งเป็นพืชในแถบอบอุ่น ส่วนพืชในแถบร้อน ได้แก่ พืชในวงศ์อบเชย พืชสกุลพญาไม้ สกุลมะขามป้อมดง และมะเมื่อย ป่าดิบเขาที่ระดับความสูง 1,000-1,500 เมตร เป็นป่าดิบเขาดำ ส่วนที่ระดับความสูง 1,500-2,560 เมตร จัดเป็นป่าดิบเขาสูง

- ป่าสนเขา (pine forest) ในพื้นที่ระดับ 800-1,800 เมตร

ดินมักเป็นกรวด หินทราย และดินลูกรัง พรรณไม้ที่ขึ้นมีไม่มากชนิด มีสนสองใบและสนสามใบเป็นพื้น สนสองใบมักขึ้นในระดับต่ำกว่าสนสามใบ ต้นไม้ที่ขึ้นปะปน ได้แก่ เหียง พลวง ไม้ก่อต่าง ๆ และกำยาน เป็นต้น ไม้พื้นล่างมีหญ้าชนิดต่าง ๆ เนื่องจากมีหญ้าเป็นพื้นและใบสนแห้งร่วงลงมาทับถม จึงเป็นเหตุให้เกิดไฟไหม้อยู่เสมอ อีกทั้งน้ำมันจากเนื้อไม้สนเป็นเชื้อไฟอย่างดี

- ป่าสนเขาผสมก่อ (pine-oak forest)

พบที่ระดับความสูงประมาณ 800-1,500 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง กระจายอยู่เป็นหย่อม ๆ ทางตอนกลางและตอนใต้ของพื้นที่อุทยานฯ พันธุ์ไม้ชั้นบนเป็นสนสามใบล้วน ๆ มีเรือนยอดเด่นสูงกว่าไม้ชนิดอื่น ๆ ไม้ชั้นล่างประกอบด้วยพันธุ์ไม้ที่พบทั้งในป่าเต็งรังและป่าดิบเขา แต่ไม่มีไม้เต็งขึ้นปะปน มีไม้ก่อเป็นส่วนประกอบมากกว่า พื้นคลุมดินเป็นกล้าไม้ต่าง ๆ โดยเฉพาะกล้าไม้สนสามใบ วัชพืชที่พบ เช่น หญ้าคมบาง ขนาด สาบหมา สาบเสือ กะดังใบ พืชวงศ์ถั่ว และวงศ์ชิงช้า

นอกจากนี้ยังพบป่าทุ่งหญ้า มักเป็นหญ้าคาซึ่งมีลำต้นสูงกระจายอยู่ทั่วไป อันเนื่องมาจาก การแผ้วถางทำการเกษตรอย่างซ้ำซาก

3.3 ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ลักษณะประชากร และเศรษฐกิจของกรณีศึกษา

จากข้อมูลของกรมพัฒนาที่ดิน และกรมประชาสงเคราะห์ในปี พ.ศ. 2538 ระบุว่าพื้นที่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์มีชุมชนตั้งอยู่ทั้งสิ้น 39 หมู่บ้าน 948 ครัวเรือน รวมประชากร 5,625 คน (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2540) ชุมชนตั้งกระจายอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอจอมทอง และอำเภอแม่แจ่ม ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ 3 กลุ่ม ได้แก่ คนเมือง ปกาเกอญอ และม้ง โดยมีหมู่บ้านปกาเกอญอมากที่สุด ส่วนหมู่บ้านคนเมือง และม้งมีจำนวนเท่ากันคือ 2 หมู่บ้าน (ปิยฉัตร, 2536)

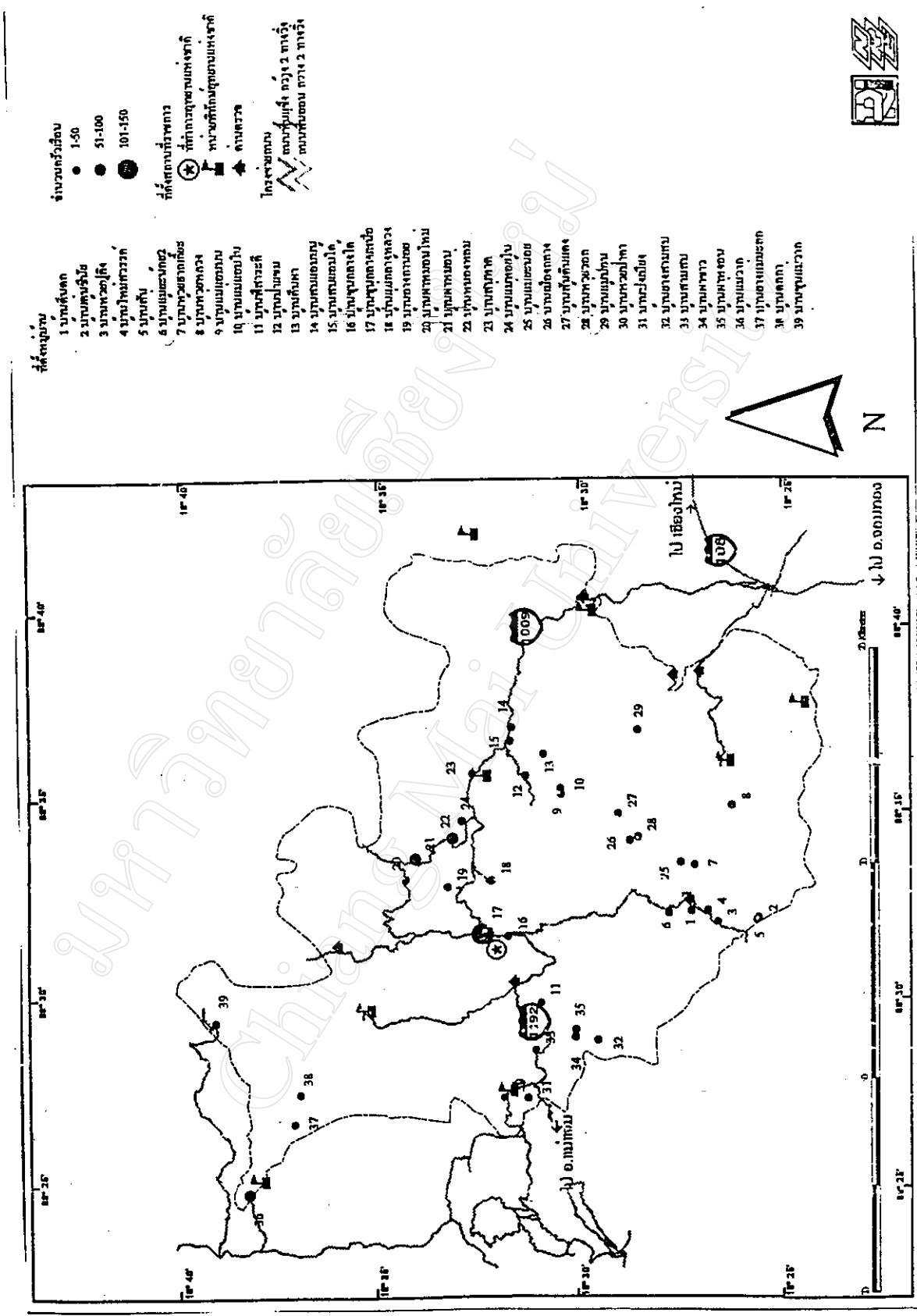
ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษามี 3 ชุมชน ตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปอน ซึ่งเป็นลุ่มน้ำย่อยของกลุ่มน้ำแม่กลาง สาขาของแม่น้ำปิง พื้นที่ลุ่มน้ำกลางมีเนื้อที่ 611.07 ตารางกิโลเมตร มีดอยอินทนนท์เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญ แม่น้ำสาขาของกลุ่มน้ำกลางประกอบไปด้วย น้ำแม่กลาง แม่ยะ แม่ปอน แม่เต๊ะ แม่เตี้ยะ และแม่หอย โดยมีน้ำแม่กลางเป็นแม่น้ำสาขาหลัก มีความยาวประมาณ

32 กิโลเมตร 2 ใน 3 ของความยาวแม่น้ำไหลผ่านภูเขาก่อนที่จะไหลลงสู่พื้นที่ราบ (สาริโจน, 2541)

ชุมชนทั้งสามกรณีศึกษา ประกอบไปด้วยหมู่บ้านปะ หมู่ที่ 14 เป็นชุมชนคนเมือง หมู่บ้านแม่ปอน หมู่ที่ 15 เป็นชุมชนปกากญอ และหมู่บ้านแม่ยะน้อย หมู่ที่ 18 เป็นชุมชนม้ง หมู่บ้านแม่ปอนและหมู่บ้านแม่ยะน้อยตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ขณะที่หมู่บ้านปะนั้นอยู่นอกเขตอุทยานแห่งชาติ แต่ก็ได้อาศัยใช้ประโยชน์จากป่าในเขตอุทยานแห่งชาติในการดำรงชีวิตมาโดยตลอด ชุมชนทั้งสามตั้งอยู่ในเขตการปกครองของตำบลบ้านกลาง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ มีห้วยแม่ปอนซึ่งกำเนิดมาจากดอยหัวเสืออันเป็นส่วนหนึ่งของดอยอินทนนท์เป็นสายน้ำหลักที่หล่อเลี้ยงชุมชนและเชื่อมโยงให้ทั้งสามชุมชนมีความเกี่ยวพันกัน และผืนป่าของดอยหัวเสือนั้นก็เป็แหล่งทรัพยากรสำคัญที่ชุมชนทั้งสามได้อาศัยใช้ประโยชน์ร่วมกัน ทั้งสามชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีระดับความสูงแตกต่างกันไป ระดับความสูงของพื้นที่ที่แตกต่างกันส่งผลให้ระบบนิเวศของผืนป่ารายรอบชุมชนมีความแตกต่างกันไปด้วย ชุมชนม้งตั้งอยู่ในบริเวณต้นน้ำแม่ปอนพื้นที่ที่มีระดับความสูงที่สุด คือ ประมาณ 1,320-1,340 เมตร(รทก.) สภาพป่ารอบหมู่บ้านและเหนือขึ้นไปเป็นป่าดิบเขา (hill evergreen forest) ที่มีความชุ่มชื้นตลอดปี ส่วนด้านล่างลงมาเป็นป่าผสมระหว่างป่าสนเขากับป่าดิบเขา ถัดลงไปคือชุมชนปกากญอ ประกอบไปด้วย 4 กลุ่มบ้าน ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีระดับความสูงต่ำลงมาจากบ้านแม่ยะน้อย คือ ประมาณ 420-940 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ผืนป่ารายรอบเป็นป่าดิบเขา และป่าเบญจพรรณ ส่วนชุมชนคนเมืองนั้นตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่ม ที่มีระดับความสูงน้อยที่สุด ประมาณ 320-380 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ป่าโดยรอบเป็นป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรัง

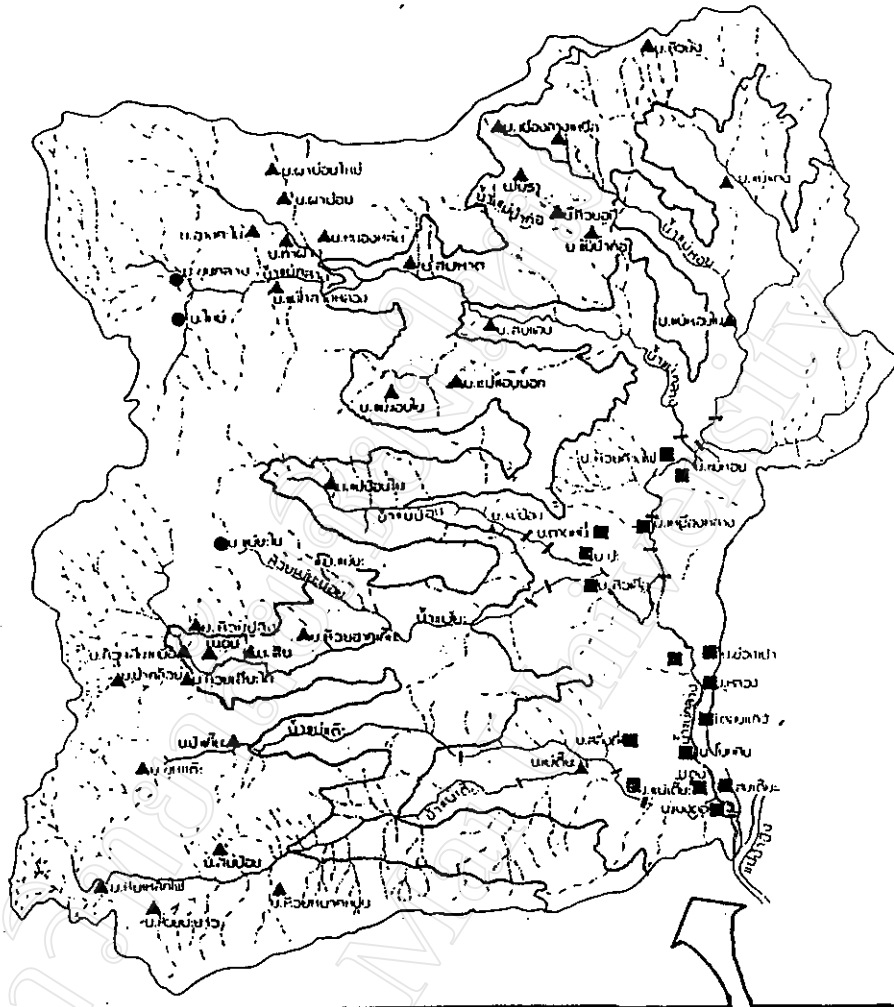
ด้วยสภาพของระบบนิเวศที่มีอาจแยกขาดออกจากกัน จึงเชื่อมโยงให้ระบบชีวิตของผู้คนในชุมชนทั้งสามแห่งมีความสัมพันธ์กันทั้งในด้านการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ และในด้านเศรษฐกิจ สังคม เช่น คนเมืองในที่ลุ่มอาศัยน้ำที่ไหลมาจากพื้นที่สูง ขึ้นดอยไปเก็บผลผลิตจากป่าในฤดูกาลต่าง ๆ กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงอาศัยที่ดินในป่าในการดำรงชีวิต และอาศัยพ่อค้าคนเมือง หรือตลาดในพื้นที่ราบเพื่อการแลกเปลี่ยนผลผลิตกับสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็น คนเมืองว่าจ้างการเลี้ยงวัวแบบผ่ากึ่ง¹ ความสัมพันธ์ระหว่างสามกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกันมาโดยตลอด

¹ การเลี้ยงวัวแบบผ่ากึ่ง หมายถึง การว่าจ้างให้เลี้ยงวัวโดยให้ค่าตอบแทนเป็นลูกวัวที่เกิดใหม่ ลูกวัวตัวแรกให้เป็นของเจ้าของวัว ลูกวัวตัวต่อไปให้เป็นของผู้เลี้ยง สลับกันไปเช่นนี้เรื่อย ๆ

แผนที่ 3.4 แสดงตำแหน่งชุมชนในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์

ที่มา : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2540, แผนการจัดการอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ระยะที่ 2 (พ.ศ.2541-2550), กรุงเทพฯ

แผนที่ 3.5 แสดงตำแหน่งชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำกลาง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : โครงการจัดการทรัพยากรและการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, อ่างใน สาโรจน์ แวมณี, 2541, "กระบวนการปรับตัวขององค์กรชลประทานราษฎรต่อการเปลี่ยนแปลงการเกษตร : กรณีศึกษาฝายเหมืองใหม่ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่", วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

3.3.1 ชุมชนคนเมืองบ้านปะ หมู่ที่ 14 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

“คนเมือง” เป็นคำที่ใช้เรียกกลุ่มชนซึ่งอาศัยอยู่ในดินแดนแถบล้านนา หรือภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย แต่ไม่รวมชาวเขาที่อาศัยอยู่บนภูเขาสูง ตามตำนานของล้านนา เช่น ตำนานสุวรรณคำแดง หรือตำนานเสอาอินทขิล และตำนานสิงหนดิ แสดงว่าคนเมืองนั้นอพยพลงมาจากดินแดนตอนใต้ของจีน เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง และที่ราบลุ่มแม่น้ำกก โดยเริ่มเข้ามาเป็นกลุ่มเล็ก ๆ และอยู่ปะปนกับพวกลัวะ ซึ่งเป็นชาวพื้นเมือง ต่อมาได้มีการอพยพเข้ามาเป็นกลุ่มใหญ่และบ่อยครั้งขึ้น โดยมาอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก มีเมืองเชียงแสนเป็นศูนย์กลางสำคัญ จากนั้นจึงขยายลงมาทางใต้ตามการสร้างเมืองของพญามังราย ที่เริ่มจากการสร้างเมืองเชียงราย การยึดแคว้นหริภุญไชย จนกระทั่งตั้งเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ.1835 (สุริยวดี, 2529) คนเมืองมีการผสมผสานทางเชื้อชาติต่าง ๆ มากมาย เพราะในช่วงประวัติศาสตร์ของล้านนาได้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนจากต่างที่ต่างทางในหลายช่วงเวลา ไม่ว่าจะเป็นชาวมอญจากละโว้ซึ่งมีพระนางจามเทวีเป็นผู้นำ หรือกลุ่มชนที่ถูกกวาดต้อนจากดินแดนอื่นเข้ามาอยู่ที่นี่ เช่น คนไทเขิน ไทลื้อ ไทยอง กลุ่มชนเหล่านี้ต่างก็มีวิถีชีวิตตามแบบอย่างของตน เมื่อต้องมาอยู่ร่วมกับกลุ่มชนดั้งเดิมก็เกิดการผสมผสานทางชีวิต ภาษา และวัฒนธรรมจนกลายเป็นคนเมืองตราบเท่าปัจจุบัน (วรลัญจก์, 2542) อย่างไรก็ตามกลุ่มชาติพันธุ์หลักของคนเมืองคือชาวไทยโยน

คนเมืองนิยมตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ เพื่อให้มีน้ำท่าอย่างอุดมสมบูรณ์สำหรับการเกษตร มีระดับความสูงไม่เกิน 600 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง การตั้งชุมชนแต่ละแห่งต้องอาศัยความรู้และประสบการณ์ในการเลือกชัยภูมิ คือต้องมีทรัพยากรธรรมชาติ ที่ดิน แหล่งน้ำ และป่า เพียงพอที่สมาชิกของชุมชนจะดำรงอยู่ได้ ขณะเดียวกันก็ต้องปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ ทั้งปวง เชื่อกันว่าที่ตั้งชุมชนที่เหมาะสมจะต้องอยู่ในร่องลมพายุ ด้านหลังเป็นภูเขา ด้านหน้าเป็นแม่น้ำ ถัดไปเป็นที่ราบสำหรับทำมาหากิน (ชัชวาลย์, 2542)

หมู่บ้านปะเป็นชุมชนคนเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ปอน แม้ว่าจะไม่ได้ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ แต่ด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกของหมู่บ้านติดกับป่าเบญจพรรณผลัดใบในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ซึ่งเป็นผืนป่าที่ชุมชนได้พึ่งพาใช้ประโยชน์มาโดยตลอด ส่วนทางด้านทิศใต้ของหมู่บ้านอยู่ติดกับห้วยแม่ปอน และทางทิศตะวันออก ติดกับที่นาของชาวบ้านหัวเสือ หมู่ที่ 10 ตำบลบ้านกลาง อำเภอจอมทอง ปัจจุบันประชากรในชุมชนบ้านปะมีประมาณ 135 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 540 คน

ความเป็นมาของคนเมืองลุ่มน้ำกลางในเขตอำเภอจอมทองนั้น มีการบันทึกไว้ในตำนานพงศาวดารพระธาตุจอมทองว่ามีชุมชนคนเมืองอาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลางอย่างหนาแน่นมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย ในช่วงก่อนเริ่มต้นก่อสร้างพระบรมธาตุจอมทองมาแล้ว ซึ่งแสดงว่าชุมชนคนเมืองได้ตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลางไม่ต่ำกว่า 500 ปีมาแล้ว (สาโรจน์, 2541) สำหรับประวัติของชุมชนคนเมืองบ้านปะ หมู่ 14 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทองนั้น แม่ฮุยเปี้ยะบุตรสาวของผู้ก่อตั้งหมู่บ้านวัย 70 กว่าปี เล่าว่าเมื่อร้อยกว่าปีก่อน (ประมาณทศวรรษที่ 2380) พ่อหลวงเป็ง เป็นคนเมืองจาก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เดินทางมาพบกับแม่หลวงสิงห์ ปกากญอบ้านแม่เตี้ยะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ แล้วแต่งงานกัน จากนั้นจึงพากันมาตั้งชุมชนบ้านปะในบริเวณเดียวกับที่ตั้งบ้านหัวเสือในปัจจุบัน เรียกว่าบ้านปะ-หัวเสือ ดังนั้นจึงพอประมาณได้ว่าชุมชนบ้านปะ-หัวเสือเกิดขึ้นตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ในระหว่างนั้นในเขตอำเภอจอมทองได้มีการพัฒนาระบบเหมืองฝายขึ้นแล้ว เพราะจากงานศึกษาของ สาโรจน์ (2541) พบว่าในช่วงปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้าแก้วนริศ เจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ร่วมกับผู้นำท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลาง ระดมแรงงานชาวบ้านช่วยกันขุดเหมืองฝายขึ้นในเขตพื้นที่ราบ เช่น ฝายวังหิน และฝายเหมืองใหม่ เป็นต้น ในช่วงนั้นชุมชนบ้านปะจึงทำการเกษตรชลประทานเป็นหลัก โดยในฤดูฝนจะปลูกข้าวนาปีในพื้นที่ชลประทานที่รับน้ำจากเหมืองฝาย และมีการปลูกพืชไร่และพืชสวนในเขตพื้นที่ดอนเพื่อใช้อุปโภคบริโภค ส่วนในช่วงฤดูแล้งนั้นจะปล่อยให้พื้นที่เพาะปลูกว่างเปล่า และมีการเลี้ยงสัตว์และปลูกไม้ผลเพื่อใช้ในการบริโภคภายในครัวเรือนด้วย

30 ปีต่อมา (ประมาณทศวรรษที่ 2410) เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ชุมชนบ้านปะได้แยกตัวจากบ้านหัวเสือย้ายขึ้นมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่สูงกว่าเดิมซึ่งเป็นพื้นที่ลาดชัน ระหว่างนั้นเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ไทยได้เริ่มปรับปรุงระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน และมีการส่งเสริมให้ประชาชนบุกเบิกที่ทำกินใหม่ได้อย่างเสรีเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร แม้ว่าพื้นที่การเกษตรหลักคือที่นายังคงอยู่ในบริเวณเดิมตรงบ้านหัวเสือ แต่ชาวบ้านก็มีทำไร่เสริมบ้างโดยการขยายขึ้นไปในพื้นที่บนเชิงเขา ในช่วงที่นิยมปลูกฝิ่นกันอย่างกว้างขวางภายใต้การส่งเสริมของรัฐ ในช่วงทศวรรษที่ 2480 ชาวบ้านปะเองก็ได้ขึ้นไปทำไร่ฝิ่นบนยอดดอยหัวเสือ มีทั้งที่ทำร่วมกับปกากญอบ้านแม่ปอนในพื้นที่แห่งเดียวกัน และทั้งที่ทำในบริเวณใกล้เคียงกัน

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ชุมชนคนเมืองในเขตอำเภอจอมทอง รวมทั้งชุมชนบ้านปะได้ปรับเปลี่ยนไปเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นขึ้น กล่าวคือ ในพื้นที่ชลประทานมีการเพาะปลูก 2-3 ครั้งต่อปี พืชที่ปลูกได้แก่ข้าวนาปี ถั่วเหลือง หรือกระเทียม หรือหอมแดง และข้าวนาปรัง ตามลำดับ ส่วนในพื้นที่ดอนบางส่วนมีการทำสวนผลไม้ โดยมากเป็น

สวนลำไย และบางส่วนจะใช้ปลูกพืชสวน เช่น พริก ผักกาด และมะเขือเทศ เป็นต้น แม้แต่พื้นที่นาในเขตชลประทานเหมืองฝายในเขตตัวอำเภอก็ได้ถูกเปลี่ยนไปทำกิจการอื่น ๆ เช่น สวนลำไย ที่อยู่อาศัย และอาคารพาณิชย์ เป็นต้น ชาวบ้านปะได้มีการแยกกลุ่มบ้านอีกครั้งหนึ่งประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา โดยมีชาวบ้านบางส่วนแยกตัวขึ้นไปจับจองตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ที่เคยให้สัมปทานทำเหมืองแร่ลุ่มเพิ่มมาก่อน หมู่บ้านปะในปัจจุบันจึงมีสองกลุ่มบ้าน ชาวบ้านเรียกบริเวณที่ตั้งบ้านปะครั้งแรกว่าป้อกลาง ส่วนกลุ่มบ้านเหนือที่อยู่เหนือขึ้นไปเรียกว่า ป้อกบน

สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ผสมผสานกับการนับถือผีตามความเชื่อดั้งเดิม มีพิธีกรรม ประเพณี และความเชื่อบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการบูชาผี เช่น การนับถือผีเสื้อบ้าน ผีบรรพบุรุษ เป็นต้น จากประวัติของชุมชนจะเห็นว่าชุมชนบ้านปะเป็นชุมชนที่มีการผสมผสานกันทั้งทางสายเลือดระหว่าง คนเมือง กับปกากญอ แม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านปะทั้งหมดจะถือว่าตนเองเป็นคนเมืองโดยสมบูรณ์ แต่ยังคงยอมรับกันว่าพวกตนได้สืบเชื้อสายมาจากปกากญอด้วยเช่นกัน ขณะที่ ฮีต ฮอย (จารีตประเพณี) บางอย่างของชาวบ้านปะในปัจจุบันยังมีเค้าโครงตามอย่างพิธีกรรมของชาวปกากญอ เช่น พิธีมัดมือกินข้าวใหม่ การเลี้ยงผีไร่ ฝึนา ผู้นำทางพิธีกรรมของชุมชนบ้านปะคนปัจจุบัน คือนางเปี้ยะ ทิพย์ปัญญา เป็นบุตรสาวของของพ่อหลวงเบ็ง ซึ่งเป็นผู้นำทางพิธีกรรมคนแรกของชุมชนซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งหมู่บ้านนี้เอง

ในปัจจุบันคนเมืองบ้านปะมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ทำนาปีละ 1-2 ครั้ง ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำท่า คือน้ำจากห้วยแม่ปอน พืชเศรษฐกิจที่ปลูกสลับกับการทำนา ได้แก่ ถั่วเหลือง หอมหัวใหญ่ และกระเทียม นอกจากนั้นยังมีการทำสวนลำไย ปลูกพืชผักรอบ บ้านรวมทั้งเก็บหาของป่ามาบริโภคและขาย อีกทั้งยังมีหนุ่มสาวส่วนหนึ่งที่ทำงานรับจ้าง เช่น รับจ้างปลูกดอกดาวเรือง ทำสวน ทำนา เป็นลูกจ้างของหน่วยพิทักษ์ป่าของกรมป่าไม้ โครงการหลวงและกรมชลประทาน เป็นต้น

3.3.2 ชุมชนปกากญอบ้านแม่ปอน หมู่ที่ 15 ตำบลบ้านหลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

“ปกากญอ” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยในกลุ่มกะเหรี่ยง (Karen) ที่แบ่งออกเป็น 4 กลุ่มย่อยคือ ไป่ว์ หรือโพ่ง สะกอ หรือปกากญอ บเว หรือคะเรินญี หรือคะยา และตองสู โดยทั้งหมดนี้จัดอยู่ในตระกูลหลัก จีน-ทิเบต (Sino-Tibetan) มีภาษาพูดจัดอยู่ในตระกูลภาษาธิเบต-พม่า (Tibeto-Burman) หรือกลุ่มภาษาย่อย Karenic คนต่างเผ่าเรียกว่า ยาง หรือยางกะเลอ (เจษฎา, 2542) มีข้อสันนิษฐานถึงความเป็นมาของปกากญออยู่หลายอย่าง บางคนเชื่อว่าปกากญอมาจาก

ประเทศจีน ช่วง 1600-1700 ก่อนคริสตศักราช อยู่ในตะวันออกกลางและได้ถอยร่นไปอยู่ที่ประเทศจีน ในปี 733 ก่อนคริสตศักราช ถูกรุกรานอีกจึงถอยร่นลงมาถึงแม่น้ำแยงซีเกียง ในปี พ.ศ.207 และถอยร่นลงมาที่โยนกในราว ๆ พ.ศ.1335 ข้อสันนิษฐานอีกอย่างว่าปกากญอน่าจะอาศัยอยู่ในแถบที่ราบลุ่มสาละวินมาก่อนเขมรและโยนก คือช่วง พ.ศ.1853-1935 แต่มาอยู่หลังลัวะ เพราะมักจะพบสุสานและเครื่องถ้วยชามลัวะทั่วไปในถิ่นที่อยู่ของปกากญอ อย่างไรก็ตามพอจะสันนิษฐานได้ว่าปกากญออยู่ในดินแดนล้านนามาแล้วอย่างน้อย 600-700 ปี ในสมัยที่พื้นที่ระหว่างไทยกับพม่ายังไม่ได้แบ่งออกเป็นพรมแดนที่ชัดเจน เพราะพบว่าเมืองสำคัญหลายเมืองในดินแดนล้านนาถูกสร้างขึ้นในสมัยนั้นได้ใช้ชื่อเป็นภาษาปกากญอ เช่น เมือง “เกอะเม” ที่เพี้ยนมาเป็น “กิเม” ขณะที่นิทาน กาพย์กลอนต่าง ๆ ของล้านนาก็มีการกล่าวอ้างอิงถึงปกากญออยู่เสมอ (เงาศิลป์, 2537)

นอกจากกลุ่มที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมแล้ว ในระยะ 200 กว่าปีก่อน ได้มีการอพยพของปกากญอเข้ามาในประเทศไทย 2 ครั้งสำคัญ ครั้งแรกในปี พ.ศ.2318 เมื่อพระเจ้าอลองพญาของพม่ากรีธาทัพเข้ายึดอำนาจชาวมอญ แล้วได้เรียกเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานอย่างหนัก ทำให้ชาวปกากญอซึ่งเป็นมิตรกับมอญต้องอพยพหนีภัยด้วย ส่วนครั้งที่สองนับว่าเป็นการอพยพครั้งใหญ่ที่สุด คือเมื่อครั้งที่พม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในปี พ.ศ.2428 และผู้นำของชนเผ่าไม่ยอมอ่อนน้อมต่ออังกฤษ ปัจจุบันปกากญอกระจายกันตั้งหลักแหล่งอยู่ตามพื้นที่สูงใน 15 จังหวัดของภาคเหนือ และภาคตะวันตก โดยอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่มากที่สุด (เงาศิลป์, 2537)

ในด้านการเลือกทำเลการตั้งถิ่นฐานของชาวปกากญอนั้นจะมีความพิถีพิถันเป็นอย่างมาก ตัวสะท้อนจากบทเพลงพื้นบ้านของปกากญอที่ว่า “ถ้าผู้เฒ่าผู้แก่จัดระบบหมู่บ้านไม่เป็นไปตามกฎจารีตประเพณีที่สืบทอดมา หมู่บ้านใหญ่จะกลายเป็นหมู่บ้านกระจอกงอกร้อยเล็ก ๆ และแตกสลายไปในที่สุด” ชาวปกากญอส่วนใหญ่นิยมตั้งชุมชนอยู่ในพื้นที่ป่าผสมระหว่างป่าเบญจพรรณกับป่าดิบเขา ที่ปกากญอเรียกว่า *เกอ เนอ คอ ทิ* เป็นบริเวณเชิงเขาที่มีน้ำไหลผ่าน ในพื้นที่ที่มีระดับความสูงระหว่าง 700-1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ซึ่งอยู่สูงกว่าหมู่บ้านของคนพื้นราบ แต่ต่ำกว่าหมู่บ้านของชาวม้ง อย่างไรก็ตามการเลือกที่ตั้งชุมชนยังสัมพันธ์กับปัจจัยด้านอื่น ๆ อีก เช่น แหล่งน้ำ หรือลางบอกเหตุตามระบบความเชื่อ ซึ่งจะมีการทำพิธีเสี่ยงทายโดยผู้นำตามประเพณี หรือ หมอผี ที่เรียกว่า “ฮีโซ” จะเป็นผู้ตัดสินใจเลือกพื้นที่

หมู่บ้านแม่ปอน หมู่ที่ 15 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง ประกอบไปด้วยชุมชน 4 กลุ่มบ้าน ได้แก่ บ้านแม่ปอนนอก มีประชากร 33 หลังคาเรือน 238 คน บ้านกลาง มีประชากร 17 หลังคาเรือน 101 คน บ้านสันดินแดง มีประชากร 17 หลังคาเรือน 106 คน และบ้านหัวยอดก มี

ประชากร 7 หลังคาเรือน 53 คน ตามโครงสร้างการปกครองแบบเป็นทางการนั้น ก่อนที่หมู่บ้านแม่ปอนจะมาอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ 15 ตำบลบ้านหลวง ดังในปัจจุบัน ในปี พ.ศ.2497-2532 เคยขึ้นอยู่กับ บ้านปะ หมู่ที่ 12 ปี พ.ศ.2532-2534 ขึ้นอยู่กับบ้านปะ หมู่ที่ 14 โดยบ้านปะได้แยกตัวออกจากหมู่ที่ 12 และในปี พ.ศ.2534 บ้านแม่ปอนแยกตัวออกจากหมู่ที่ 14 มาเป็น หมู่ที่ 15 จนถึงทุกวันนี้

บ้านแม่ปอนนอกเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ชิดกับชุมชนคนเมืองพื้นราบมากที่สุด โดยเฉพาะหมู่บ้านปะ ที่อยู่ห่างกันประมาณ 3 กิโลเมตร ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของหมู่บ้านมีดอยหัวเสือ ซึ่งเป็นแนวกันกับบ้านแม่แอบใน และดอยห้างผี ซึ่งเป็นแนวกันกับบ้านแม่ยะน้อย วนาบอยู่ ส่วนทางทิศตะวันตกเป็นขุนน้ำแม่ปอน ปัจจุบันบ้านแม่ปอนนอก เป็นศูนย์กลางการศึกษา และการปกครองของหมู่ที่ 15 เป็นหย่อมบ้านที่มีขนาดใหญ่ที่สุด อยู่ห่างจากตัวอำเภอจอมทองประมาณ 14 กิโลเมตร มีถนนพื้นอ่อนสำหรับรถยนต์เข้าถึงหมู่บ้าน ส่วนบ้านกลาง บ้านสันดินแดง และบ้านหัววอกอยู่ลึกเข้าไปในหุบดอย มีเพียงถนนสำหรับรถจักรยานยนต์ไปถึงหมู่บ้าน ทั้ง 4 หย่อมบ้านมีจำนวนประชากร ดังนี้

แม้ว่าสมาชิกของหมู่บ้านแม่ปอนทั้งหมดจะเป็นชาวปกากญอ แต่ต่างก็มีระบบความเชื่อและการนับถือศาสนาที่ต่างกัน กล่าวคือบ้านแม่ปอนในทั้ง 3 หย่อมบ้าน เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในด้านวัฒนธรรมไปมากนัก ส่วนใหญ่ยังนับถือผี มีการประกอบพิธีกรรมแบบดั้งเดิม และมีส่วนน้อยที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ และคริสต์ ทั้งนี้เนื่องจากเส้นทางสัญจรยังไม่สะดวก การติดต่อกับคนภายนอกค่อนข้างลำบาก ส่วนใหญ่ต้องใช้การเดินเท้า มีชาวบ้านเพียงไม่กี่รายที่มีรถจักรยานยนต์ ส่วนบ้านแม่ปอนนอก มีโบสถ์คริสต์ และศูนย์อบรมเด็กชาวไทยภูเขาตั้งอยู่ ส่งผลให้สมาชิกทั้งหมดในหมู่บ้านนับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ซึ่งบางส่วนนับถือมาก่อนจะย้ายมาอยู่บ้านแม่ปอน ขณะที่อีกส่วนเปลี่ยนมานับถือคริสต์ในภายหลัง

แม้ว่าทั้ง 4 กลุ่มบ้านจะตั้งอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ 15 เหมือนกัน แต่ประวัติความเป็นมา และช่วงเวลาในการก่อตั้งชุมชนของทั้ง 4 กลุ่มบ้านนั้นมีความแตกต่างกัน ดังนี้

บ้านกลาง เดิมบ้านกลางชื่อหมู่บ้านแม่ยะจันทร์ เป็นหย่อมบ้านที่มีความเก่าแก่ที่สุดในบรรดา 4 หย่อมบ้าน งานของ Mischung (1980) ระบุว่าชาวปกากญอพยพจากประเทศพม่า มาอาศัยอยู่บริเวณพื้นที่ตอนกลาง และพื้นที่สูงของกลุ่มน้ำแม่กลางประมาณ พ.ศ.2433-2438 แต่จากการบอกเล่าของชาวปกากญอบ้านแม่กลางเองระบุว่าชุมชนบ้านกลางนั้นก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2381 ซึ่งเป็นระยะเวลาต่างจากที่ Mischung ระบุไว้ถึง 50 กว่าปี ความคลาดเคลื่อนของตัว

เลขดังกล่าวอาจเนื่องมาจากการลักษณะของชุมชนปกากญอในระยะแรกนั้นเป็นเพียงชุมชนขนาดเล็กที่มีบ้านซึ่งสร้างแบบไม้ถาวรเพียงไม่กี่หลังคาเรือน และมีการโยกย้ายไปมาอยู่ในบริเวณใกล้เคียงอยู่เสมอจึงทำให้มีการตกลำนาจจากนักวิจัย หรือเจ้าหน้าที่รัฐ

ชาวปกากญอยังระบุว่าระยะเวลาที่ตั้งชุมชนบ้านกลางนั้น เป็นช่วงเวลาไล่เลี่ยกับที่มีการตั้งชุมชนบ้านปะ หมู่ที่ 14 ชาวบ้านสามารถสืบลำดับชื่อผู้นำหมู่บ้านของตนในช่วงแรก ๆ ได้ ประกอบไปด้วย เจ๊ะปู้² เจ๊ะปอกิ เจ๊ะปออ้าย นอแดแก่³ นอแดโพ นอทีไซ และเจ๊ะปูเจ๊ะ ซึ่งส่วนหนึ่งย้ายมาจาก บ้านแม่เตี้ยะ อำเภอจอมทอง และอีกส่วนหนึ่งมาจาก อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน คนเฒ่าคนแก่สามารถลำดับชื่อฮีโร่ของหมู่บ้าน ได้แก่ 1) ปูยะมู 2) ปูอ้าย 3) ปูสี และ ปูโส 4) เจ๊ะเซอแฮ ปัจจุบันที่ตั้งของบ้านกลางอยู่ที่ความสูงประมาณ 860 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง สภาพป่ารายรอบเป็น เกอเนอพา (ป่าดิบเขา) มีไม้จำพวก ตึง สน แงะ เยื้องง จำปี และเส้า เป็นต้น

บ้านสันดินแดง เป็นชุมชนที่แยกตัวออกจากจากบ้านกลาง ประมาณปี พ.ศ.2498 ด้วยเหตุผลที่บ้านกลางมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จนทำให้พื้นที่ทำกินเริ่มไม่เพียงพอ ผู้นำการตั้งหมู่บ้าน คือ เจ๊ะแบละแฮ และเจ๊ะสว่าง ซึ่งเป็นพี่น้องกัน เมื่อตั้งหมู่บ้านครั้งแรกมีสมาชิกประมาณ 20 ครอบครัว ปัจจุบันบ้านสันดินแดงอยู่ในพื้นที่ที่มีระดับความสูงประมาณ 920-940 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง หมู่บ้านตั้งอยู่ในป่ารอยต่อระหว่าง เกอแบ (ป่าผลัดใบ) และ เกอเนอพา (ป่าดิบเขา) ค่อนข้างแห้งแล้ง อยู่ห่างจากลำห้วยขนาดใหญ่ ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่หาเลี้ยงชีพด้วยการทำไร่ที่พึ่งพาน้ำฝนเป็นหลัก มากกว่าการทำนาที่พึ่งพาแหล่งน้ำผิวดิน

บ้านห้วยวอก เป็นชุมชนที่แยกตัวออกมาจากบ้านสันดินแดงประมาณปี พ.ศ.2503 นำโดยเจ๊ะสว่าง ซึ่งพาญาติพี่น้องรวม 7 ครอบครัว มาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่อยู่ห่างจากบ้านสันดินแดงประมาณ 7 กิโลเมตร เป็นบริเวณที่เคยมีการทำไร่ จนพื้นที่บางส่วนเสื่อมโทรมถูกปกคลุมด้วยหญ้าคา ชาวบ้านทั้งปกากญอ และคนเมืองจึงนิยมนำสัตว์มาเลี้ยงในบริเวณนี้ เหตุผลสำคัญในการมาตั้งหมู่บ้านห้วยวอกก็เพื่อให้ใกล้กับที่ทำกินที่ขยายตัวออกมาจากบ้านกลาง และบ้านสันดินแดง รวมทั้งเพื่อให้ได้อยู่ใกล้กับแหล่งเลี้ยงสัตว์ ปัจจุบันที่ตั้งของบ้านห้วยวอกอยู่ติดกับยอดดอยหัวเสือมากที่สุด มีระดับความสูงประมาณ 860-900 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง สภาพป่าจะมีความชุ่มชื้น ส่วนใหญ่เป็น เกอเนอพา (ป่าดิบเขา) ซึ่งพื้นที่ตัวจากไร่ผืน

² เจ๊ะ เป็นคำนำหน้าชื่อผู้ชายในภาษาปกากญอ

³ นอ เป็นคำนำหน้าชื่อผู้หญิงในภาษาปกากญอ อาจหมายถึง นาง หรือนางสาว

บ้านแม่ปอนนอก เป็นหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในราวปี พ.ศ.2498 พื้นที่โดยส่วนใหญ่เคยเป็นนา และไร่ ของชาวพื้นราบมาก่อน ซึ่งมีการบุกเบิกตั้งแต่ปี พ.ศ.2467-2490 หลังจากที่มิชชันนารีเข้ามาตั้งศูนย์อบรมเด็กชาวไทยภูเขาขึ้น ชาวปกากญอจากหลายที่ทั้งจากอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมทั้งบางส่วนจากจังหวัดเชียงราย ได้พากันอพยพครอบครัวมาซื้อที่ดินและตั้งถิ่นฐานในบ้านแม่ปอน เพื่อหวังจะให้บุตรหลานได้เข้าเรียนนอก จากนั้นส่วนหนึ่งยังย้ายมาทำงานในศูนย์ฯ เช่น เป็นครู และคนขับรถ เป็นต้น การที่มิชชันนารีเข้ามาเป็นครูสอนหนังสือ และเผยแพร่ศาสนาในห้วยอบ้านนี้ตั้งแต่เริ่มแรกเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวพื้นราบเรียกหมู่บ้านนี้ว่า บ้านแม่ปอนฝรั่ง ที่ตั้งของบ้านแม่ปอนนอกอยู่ในระดับต่ำ และมีพื้นที่ที่ราบมากกว่าห้วยอบ้านอื่น ๆ ในหมู่บ้านเดียวกัน มีความสูงประมาณ 420-480 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ล้อมรอบด้วย กอเบ (ป่าผสมผลัดใบ) และ เก๋อเนอค้อติ (ป่าเต็งรัง) (Dry Dipterocarp) ไม้เด่น ได้แก่ ไม้ดู่ ไม้แดง ไม้แฉะ ไม้เปา และไม้จำปี รวมทั้งมีไม้ไม่กระจายอยู่ทั่วไป ในฤดูแล้งผืนป่าที่หนาบบ้านแม่ปอนนอก มีความแห้งแล้งมาก ใบไม้ร่วงหล่นจนเกือบหมดมองภายนอกเห็นแต่ลำต้นและกิ่งก้านของต้นไม้ ลักษณะความแห้งแล้งดังกล่าว ส่วนหนึ่งเป็นเพราะลักษณะของดิน ที่มีหน้าดินตื้น มีหินปนอยู่มาก อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะในปี พ.ศ.2497 - 2507 พื้นที่ป่าบริเวณรอบบ้านแม่ปอนนอก เนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ ได้เคยถูกสัมปทานทำไม้โดยชาวพื้นราบในอำเภอจอมทอง ซึ่งใช้ช้างลากไม้ไปแปรรูปเป็นไม้แผ่นในบ้านแม่ปอน การทำไม้ทำให้ป่าบริเวณหมู่บ้านเสื่อมโทรมลงมาก แต่พื้นที่ป่ายังไม่ถึงกับโล่งเตียน เพราะยังคงเหลือไม้ขนาดเล็กที่ไม่ได้ถูกตัดไปเติบโตขึ้นมาทดแทน

ปัจจุบันชาวแม่ปอนทั้งสี่กลุ่มบ้านยังทำการเกษตรเพื่อชีพเป็นหลัก โดยการทำนา ทำสวนทำไร่หมุนเวียน และเลี้ยงสัตว์เล็กน้อย เช่น วัว ควาย ไก่ และเป็ด มีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ จากการขายผลผลิตทางการเกษตรและสัตว์เลี้ยงให้แก่พ่อค้าที่ขีรถจักรยานยนต์เข้ามารับซื้อผลผลิตถึงภายในชุมชน ชาวบ้านแม่ปอนในทั้งสามห้วยอบ้าน คือ บ้านกลาง บ้านสันดินแดง และบ้านห้วยวอกยังคงทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก ส่วนบ้านแม่ปอนนอกได้เลิกทำไร่หมุนเวียนเปลี่ยนมารับพื้นที่ทำนาขั้นบันได ทำสวนไม้ผล เช่นลำไย กัลยาลิ้นจี่ และปลูกพืชผักสวนครัว เช่น ผักกาด ผักสลัด ถั่วต่าง ๆ เป็นต้น ในช่วงนอกฤดูการเกษตรชาวบ้านบางส่วนยังออกไปรับจ้างภายนอกชุมชน เช่น ทำงานก่อสร้างใน อำเภอจอมทอง รับจ้างเฝ้าสวนลำไยให้ชาวบ้านปะ รวมทั้งยังเคยรับจ้างชาวมังบุกเบิกพื้นที่และถางหญ้าในไร่กะหล่ำปลีอีกด้วย

3.3.3 ชุมชนม้งแม่ยะน้อย หมู่ที่ 18 ตำบล บ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัด เชียงใหม่

ชาวม้งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประเพณีย่ำเล่าสืบต่อกันมาว่า มีถิ่นกำเนิดอยู่ในดินแดนที่มีอากาศหนาวเย็น ปกคลุมด้วยหิมะ น้ำตามลำนน้ำจับกันเป็นน้ำแข็ง บรรดาคนและต้นไม้มีขนาดเล็ก มีกลางคืนยาวนานถึง 6 เดือน การค้นคว้าของนักโบราณคดี และมานุษยวิทยาประมวลประวัติความเป็นมาของชาวม้งได้คร่าว ๆ ว่า พวกจีนได้อพยพเข้ามาตั้งรกรากตามลุ่มแม่น้ำฮวงโห และแผ่ขยายอาณาเขตด้วยการสู้รบขับไล่ชนชาติต่าง ๆ รวมทั้งชาวม้ง การสู้รบเป็นไปอย่างรุนแรงและยืดเยื้อ จนชาวม้งได้พ่ายแพ้ต่อชาวจีน ส่วนหนึ่งยอมตกอยู่ใต้อำนาจจีนและยอมรับวัฒนธรรมจีน แต่อีกหลายกลุ่มได้หลบหนีเข้าไปอยู่ตามป่าเขา และถอยร่นไปอยู่ทางตะวันตก และทางใต้ เอกสารจีนได้กล่าวถึงชาวม้งว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “พวกอนารยชนแห่งขุนเขา” ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 17 ราชวงศ์แมนจูได้มีนโยบายที่จะปราบปรามชาวม้งให้ยอมจำนนโดยสิ้นเชิง จึงมีการต่อสู้กันอย่างรุนแรงในหลายแห่ง ในที่สุดชาวม้งได้เริ่มอพยพถอยร่นลงสู่ทางใต้ หนีแตกกระจายเป็นกลุ่มย่อยไปตามที่สูงป่าเขาในแคว้นสิบสองจุไทย และสิบสองปันนา (สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการปฏิบัติการจิตวิทยาแห่งชาติ, 2518)

นักวิชาการต่างประเทศเชื่อว่าชาวม้งได้อพยพเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อราวปี พ.ศ.2420-2530 ขณะที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ได้เรียบเรียงเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เมื่อปี พ.ศ.2431 ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีเรื่องราวของชาวม้งอยู่ด้วย สะท้อนให้เห็นว่าในตอนนั้นได้มีชาวม้งอยู่ในประเทศไทยแล้ว (วัลนา, 2538) นอกเหนือจากในอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์แล้ว ปัจจุบันชาวม้งตั้งถิ่นฐานอยู่ตามภูเขาสูง ในจังหวัดเชียงราย น่าน เชียงใหม่ อุตรดิตถ์ เลย พิษณุโลก เพชรบูรณ์ และตาก และนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาชาวม้งได้อพยพเคลื่อนย้ายมากขึ้นทั้งในตอนเหนือของแหลมอินโดจีนและในประเทศไทย ทั้งนี้เนื่องจากภาวะการสู้รบทั้งภายในและภายนอกประเทศ (สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการปฏิบัติการจิตวิทยาแห่งชาติ, 2518)

ชาวม้งเรียกตัวเองว่า “ม้ง” แต่ชนอื่น ๆ มักเรียกชาวม้งว่า “แม้ว” ชาวม้งจัดอยู่ในกลุ่มตระกูลภาษาจีน-ทิเบต มีแต่ภาษาพูดไม่มีภาษาเขียน แต่มีชาวตะวันตกได้คิดระบบเขียนภาษาม้งในประเทศลาวโดยใช้ตัวอักษรโรมัน ต่อมาได้แพร่หลายและนิยมใช้ในกลุ่มชาวม้งของประเทศไทย ชาวม้งในประเทศไทยจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มตามภาษา เครื่องแต่งกาย และชื่อที่พวกเขาเรียกตัวเอง ได้แก่ ม้งดำหรือม้งน้ำเงิน ม้งขาว และม้งลาย (วัลนา, 2538)

ชาวม้งนิยมตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่สูงชัน อากาศหนาวเย็น เป็นบริเวณที่โอบล้อมไปด้วยภูเขา ที่ความสูงประมาณ 900 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลางขึ้นไป ทั้งนี้มีข้อสันนิษฐานว่าเป็นเพราะความเคยชินกับสภาพอากาศหนาวเย็นตามนิยายปรัมปราของชาวม้งที่เล่าสืบต่อกันมาอีกทั้งพันธุ์พืชที่เพาะปลูกยังมีความคุ้นเคยกับสภาพภูมิอากาศดังกล่าว ชัยภูมิที่เหมาะสมของพื้นที่ตั้งหมู่บ้านตามความเชื่อของชาวม้งควรจะต้องหันหน้าออกไปทางด้านที่แนวเขาลาดตัวต่ำลง ขณะที่ด้านหลังของหมู่บ้านจะอิงกับสันเขาที่มีความสูงชันมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากชาวม้งเป็นชนชาติที่ต้องสู้รบมาโดยตลอด ตามหลักฐานประวัติศาสตร์ของชาวจีนก็ระบุว่าชาวม้งกับชาวจีน (ฮั่น) เคยทำสงครามกันบ่อยครั้ง การตั้งหมู่บ้านในลักษณะดังกล่าวจะทำให้มองเห็นการเข้ามาของข้าศึกในระยะไกลได้ (รัลนา, 2538)

ชุมชนม้งบ้านแม่ยะน้อย จัดอยู่ในกลุ่มชาวม้งขาว ปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 58 หลังคาเรือน 72 ครอบครัว รวมประชากรทั้งสิ้น 370 คน สมาชิกในชุมชนทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ บริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านแม่ยะน้อย ถือว่าอยู่ในภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมตามความเชื่อของชาวม้ง โอบล้อมด้วยเทือกเขาที่ลาดตัวต่ำลงทางด้านหน้าของหมู่บ้าน ที่ตั้งหมู่บ้านมีความสูงประมาณ 1,320-1,340 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง สภาพป่ารอบหมู่บ้านและเหนือขึ้นไปเป็นป่าดิบเขาที่มีความชุ่มชื้นตลอดปี ส่วนด้านล่างลงมาเป็นป่าผสมระหว่างป่าสนเขากับป่าดิบเขา

ประวัติของชุมชนนั้นผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านเล่าว่าชาวม้งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ปัจจุบันก่อนสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณปี พ.ศ.2475 ซึ่งใกล้เคียงกับงานศึกษาของ Mischung (1980) ที่ระบุว่ากลุ่มชาติพันธุ์ม้งอพยพมาอาศัยอยู่บริเวณพื้นที่สูง ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำของกลุ่มน้ำแม่กลางประมาณ พ.ศ. 2468 ผู้ที่มาตั้งถิ่นฐานเป็นรายแรกคือ นายเลา แซวะ ซึ่งนำพี่น้องแยกตัวมาจากบ้านขุนกลาง หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านหลวง คนเฒ่าคนแก่ในบ้านขุนกลางเล่าว่า ชาวม้งบ้านขุนกลาง อพยพเข้ามาในประเทศไทยประมาณปี พ.ศ.2444 หรือก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยตั้งเรือนอยู่ที่ดอยดวง เขตอำเภอเชียงแสน และอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ต่อมาในปี พ.ศ.2448 ได้อพยพไปที่ดอยช้างอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย อยู่ได้ประมาณ 6 ปีได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านแม่ยะ-แม่ลาว อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากนั้นย้ายมาอยู่ที่ดอยสามหมื่น แล้วอพยพไปอยู่ที่บ้านโป่งสมิ อำเภอสันป่าตอง (ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอแม่อว) จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนหนึ่งอพยพกลับไปที่บ้านแม่ยะ-แม่ลาวในปี พ.ศ.2460 ชาวบ้านโป่งสมิได้อพยพมาอยู่ที่บ้านขุนกลางโดยซื้อที่นาและไร่มุขเวียนต่อจากปกากญอ ในราคา 300 รูปี โดยการนำของนายจ่งเก้ง แซวะ และนายจื่อช่าง แซ่ยะ ภายหลังเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นราวปี พ.ศ.2482 สมาชิกได้แยกตัวออกไปตั้งถิ่นฐาน

โนที่อื่น ๆ ซึ่งได้แก่ บ้านแม่ยะน้อย ห้วยมะนาว ขุนวาง ขุนแม่วาก และบ้านปากกล้วย จนถึงปัจจุบัน

ที่ตั้งของชุมชนม้งบ้านแม่ยะน้อย นับว่าอยู่ห่างไกลและเข้าถึงได้ยาก แต่รัฐกลับให้ความสำคัญและพยายามที่จะเข้าไปควบคุมชาวม้งอย่างยิ่ง ทั้งนี้เนื่องมาจากนโยบายการปราบปรามการปลูกพืชเสพติดซึ่งเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2500 ภายใต้แรงกดดันของสหประชาชาติ สำหรับชาวม้งแม่ยะน้อยเองนับตั้งแต่ตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณนี้ก็ทำอะไรควบคู่กับการปลูกฝิ่นเรื่อยมาภายใต้นโยบายการปราบปรามพืชเสพติดได้มีโครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-นอร์เวย์ ได้เข้าไปดำเนินการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อทดแทนการปลูกฝิ่นในช่วงปลายทศวรรษที่ 2510 ก่อนที่ทหารพรานจะเข้าไปตัดทำลายไร่ฝิ่นในหมู่บ้านจนทำให้การปลูกฝิ่นยุติลงอย่างถาวรในปี พ.ศ.2528 ปัจจุบันอาชีพหลักคือการปลูกพืชผักเพื่อการค้าโดยเน้นการปลูกกะหล่ำปลีเป็นหลัก เนื่องจากเป็นผักที่ไม่ซ้ำง่าย หนทางต่อการขนส่งในระยะทางไกล นอกจากนั้นยังปลูกไม้ผลอื่น ๆ เช่น ลิ้นจี่ และกาแฟ รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ตามบ้านเรือน

แม้ว่าชาวม้งแม่ยะน้อยจะปฏิบัติตามนโยบายการปราบปรามพืชเสพติดของรัฐโดยการเลิกปลูกฝิ่นมาปลูกพืชผัก แต่ปัจจุบันพวกเขายังต้องเผชิญกับปัญหาอันเนื่องมาจากนโยบายการอนุรักษ์ของรัฐ เมื่อพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่การเกษตร และพื้นที่ป่าของพวกเขาตกอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ทั้งเขตอุทยานแห่งชาติ และพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 2 ซึ่งตามกฎหมายอุทยานแห่งชาติรัฐไม่อนุญาตให้มีการอยู่อาศัย หรือทำกิจกรรมการเกษตรกรรมใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากนั้นกะหล่ำปลีที่พวกเขาปลูกยังถูกประณามจากชาวพื้นราบในอำเภอจอมทอง และสาธารณชนว่าเป็นพืชที่ทำลายสภาพแวดล้อมสูง ทำลายหน้าดิน ใช้น้ำมาก และมีการใช้สารเคมีในปริมาณสูง ส่งผลให้เกิดมลพิษต่อดิน น้ำ และอากาศ

3.4 การจัดการไฟ การจัดการป่า และการจัดการไฟป่าของชุมชนท้องถิ่น

การจัดการไฟ การจัดการป่า และการจัดการไฟป่า ของชุมชนท้องถิ่น นั้นมีความสัมพันธ์กันจนไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด และยังมีความผูกพันกับระบบความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งมีความจำเพาะภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง ๆ ดังที่ Redclift (1992: 36) กล่าวว่า

“ประชาชนที่ยากจนส่วนใหญ่ในชนบท ซึ่งในแต่ละวันได้สัมผัสและใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม มันยากหรืออาจจะเป็นไปไม่ได้ที่จะแยกการจัดการการผลิต ออกจากการ

จัดการสิ่งแวดล้อม และแยกทั้งสองส่วนนั้นจากองค์ประกอบของยุทธวิธีในการดำรงวิถีชีวิตของครัวเรือนหรือกลุ่ม” (Redclift, 1992: 36 อ้างใน Bryant and Bailey, 1997)

ความรู้ในการจัดการไฟซึ่งแทรกซึมอยู่ในระบบความคิด ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชุมชนทั้งสามชาติพันธุ์ จึงนับเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการการผลิต และเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการป่าด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการจำเป็นต้องพึ่งพาทรัพยากรในการดำรงชีวิต กล่าวคือ อาศัยน้ำจากแม่น้ำลำห้วยซึ่งกำเนิดมาจากป่าเพื่อทำการเกษตร อาศัยผืนดินในป่าทำการเพาะปลูก อาศัยผลผลิตจากป่าเป็นอาหาร ยารักษาโรค ไม้สร้างบ้าน และไม่ใช้สอย ตลอดจนเป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ ด้วยความจำเป็นในการพึ่งพาป่าเหล่านี้เองเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นต้องดูแลรักษาป่า และมีวิธีการใช้ประโยชน์อย่างพอเหมาะพอควรเพื่อให้เกิดความสมดุล และคงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถหล่อเลี้ยงชีวิตและชุมชนได้อย่างยาวนาน

จารีต ประเพณี และวัฒนธรรมนับเป็นกลไกสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ควบคู่ไปกับองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้ด้านอาหารและยา หรือองค์ความรู้ด้านการผลิตและการจัดการทรัพยากร ระบบความเชื่อเรื่อง “ผี” ซึ่งพบได้ในชุมชนท้องถิ่นโดยทั่วไป เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนถึงวิถีคิดในการเคารพต่อธรรมชาติ ผีเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีอำนาจในการบันดาลความเป็นไปแก่คนในสังคม หากมนุษย์ประพฤติตนอยู่ในกรอบของจารีต ประเพณี ผีก็จะบันดาลให้เกิดความดีงามแก่ชีวิต พืชผลที่ปลูก และสัตว์เลี้ยง แต่หากผู้ใดละเมิดกฎเกณฑ์ข้อห้ามของชุมชน ผีก็จะบันดาลให้เกิดเหตุเภทภัยแก่ผู้นั้น รวมไปถึงทรัพย์สิน พืชผล สัตว์เลี้ยง ญาติพี่น้องและสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชน ผลร้ายที่เกิดจากการผิดผีอาจเกิดขึ้นแก่ส่วนรวม ดังนั้น สมาชิกในชุมชนทุกคนจึงมีสิทธิที่จะช่วยกันปกป้องสวัสดิภาพของตนเอง โดยการควบคุมสมาชิกในชุมชนมิให้มีใครละเมิดต่อจารีต ประเพณีท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีกลไกทางสังคมคือระบบอาวุโส ทำหน้าที่ในการควบคุมดูแลพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนให้อยู่ภายใต้กฎแห่งจารีตประเพณีนั้น พร้อมทั้งมีบทกำหนดโทษกรณีที่มีผู้ฝ่าฝืนไม่เคารพปฏิบัติตามจารีตของชุมชน

3.4.1 ชุมชนคนเมือง บ้านปะ

ชุมชนบ้านปะ ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มที่มีระดับความสูงไม่ถึง 700 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีที่ราบลุ่มพอประมาณชาวบ้านจึงมีอาชีพทำนาทำสวนเป็นหลักมาตั้งแต่อดีต ใน

สมัยก่อนทำนาเพียงปีละครั้ง แต่ภายหลังได้มีการหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้ามากขึ้น บางคนทำนาปรัง หรือเพาะปลูกพืชอื่น ๆ ในพื้นที่นาหลังการเก็บเกี่ยวข้าว เช่น ถั่วเหลือง หอมหัวใหญ่ กระเทียม ฯลฯ ปัจจัยเอื้อในการทำเกษตรที่สำคัญได้แก่ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ อันได้แก่การมีที่ราบลุ่มพอประมาณ และมีแหล่งน้ำทำที่อุดมสมบูรณ์ คือน้ำจากห้วยแม่ปอน มีการจัดการการใช้น้ำร่วมกันในระบบเหมืองฝาย มีฝาย 2 ลูก ได้แก่ ฝายแม่ปอน และฝายตาดมื่น ฝายแม่ปอนมีหมู่บ้านที่รับน้ำร่วมกัน 7 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 2, 3, 5, 6, 11, 13, 14 ตำบลบ้านหลวง บ้านเปา บ้านเมือกลาง ช่างเปา มีจำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 200 ครอบครัว ใช้เพาะปลูกพืชได้ 3 ครั้งต่อปี พืชที่ปลูกคือ ข้าว หอม และถั่ว ส่วนฝายตาดมื่น มีหมู่บ้านที่รับน้ำร่วมกัน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 16, 14 และ 11 มีจำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 97 ครอบครัว ใช้ปลูกข้าวปีละสองครั้งต่อปีคือข้าวนาปี และข้าวนาดอก และใช้ทำสวน ซึ่งสวนมีทั้งสวนหลังบ้านที่ปลูกผักสวนครัว และสวนไม้ผลที่ปลูกลำไยและมะม่วงเป็นหลัก สำหรับผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกินน้อยปลูกข้าวได้ไม่พอกิน หรือไม่มีสวนในสมัยก่อนก็จะขึ้นไปแผ้วถางป่าบนเชิงดอยเพื่อทำไร่ แต่ในปัจจุบันจะหันไปรับจ้างเป็นหลัก

ตาราง 3.1 ปฏิทินการผลิตของชุมชนบ้านปะ

เดือนไทย	เดือนเมือง	กิจกรรมการผลิต
มกราคม	4	เกี่ยวข้าว / ปลูกถั่วดิน หรือถั่วเหลือง
กุมภาพันธ์	5	-
มีนาคม	6	ปลูกข้าวนาดอน / รับจ้าง
เมษายน	7	ปลูกข้าวนาดอน / ถางวัชพืช
พฤษภาคม	8	ถางวัชพืช
มิถุนายน	9	เกี่ยวข้าวนาดอน
กรกฎาคม	10	หว่านกล้านาดำ
สิงหาคม	11	ไถนาดำ / ดำนา
กันยายน	12	ถางวัชพืชในนา
ตุลาคม	อ้าย	ถางวัชพืชบนคันนา
พฤศจิกายน	ยี่	ถางวัชพืชบนคันนา
ธันวาคม	3	เกี่ยวข้าว

ไพนับเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำเกษตรมาตั้งแต่อดีต ชาวบ้านใช้วิธีการเผาเพื่อกำจัดตอข้าวในนา และกำจัดเศษวัชพืชในพื้นที่เพาะปลูก โดยเผาบนผิวดินในเวลาอันรวดเร็วที่เรียกว่าเผา "หุ่ย ๆ" ซึ่งจะเผาในช่วงเวลาบ่ายที่ไม่มีลมแรงมาก เพื่อไม่ให้ลมพัดไฟลุกลามจนยาก

แก่การดับ ส่วนในสวนชาวบ้านจะถางหญ้ากองรวมกันไว้ เมื่อตากจนหญ้าแห้งแล้วก็จะเผาเป็นหย่อม ๆ ในเวลาอันรวดเร็ว แต่จะไม่เผาเป็นพื้นที่กว้างเพราะไฟที่แรงเกินไปจะทำให้ลายไม้ผลในสวนให้เสียหายได้ การใช้ไฟเผาเศษหญ้านอกจากจะเป็นการประหยัดแรงงานในการกำจัดวัชพืชแล้วยังเป็นการเพิ่มปุ๋ยจากขี้เถ้าให้แก่ดิน ชาวบ้านเชื่อว่าหากไม่เผาเศษวัชพืชจะทำให้พืชผลที่ปลูกจะไม่งอกงาม

การเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพเสริมอีกประการหนึ่งของชาวบ้าน โดยทั่วไปนิยมเลี้ยง ไก่ เป็ด หมู วัว และม้า ส่วนใหญ่เลี้ยงเพื่อนำมาเป็นอาหาร ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ใช้แรงงาน และขายเป็นรายได้เล็ก ๆ น้อย ในอดีตนั้นวัวและม้ายังมีประโยชน์ในการใช้ต่างสิ่งของเข้าไปขายในเมือง และต่างสินค้าที่จำเป็นต่อการยังชีพกลับมาสู่หมู่บ้าน การเลี้ยงวัวนั้นเมื่อก่อนชาวบ้านจะเลี้ยงทั้งในนาและเลี้ยงปล่อย กล่าวคือในช่วงเดือนมกราคม-พฤษภาคม จะเลี้ยงวัวในนาให้วัวหาเศษวัชพืชกินเอง ส่วนหลังจากช่วงเวลานั้นจะนำวัวไปปล่อยไว้ในป่าบนดอย บริเวณห้วยน้ำเค็ม ในเขตป่าหรือไร่เหล่าของบ้านสันดินแดง ให้วัวหากินหญ้าหรือยอดไม้ในป่า ชาวบ้านจะปล่อยวัวไว้ในป่าเป็นเวลานาน เจ้าของติดตามเข้าไปดูแลเป็นครั้งเป็นคราวอาจจะ 2 สัปดาห์ไปจนถึง 2-3 เดือนต่อครั้ง โดยส่วนใหญ่สัตว์เลี้ยงจะผสมพันธุ์และออกลูกเองในป่า จนถึงระยะเวลาเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นจึงนำวัวกลับมาเลี้ยงในพื้นที่เพาะปลูกเพื่อกินอาหารที่เหลือจากการเก็บเกี่ยว เช่น ตอซังข้าว ข้าวโพด ถั่วเหลือง รวมถึงวัชพืช การเลี้ยงวัวในป่าช่วยลดภาระของเกษตรกรทั้งยังช่วยประหยัดต้นทุนมีชาวบ้านบางแห่งที่ใช้ไฟจุดเผาพื้นที่เพื่อเร่งให้หญ้าแตกใบอ่อนเป็นอาหารสำหรับสัตว์เลี้ยง ซึ่งกลายเป็นสาเหตุสำคัญของการเกิดไฟป่า โดยรายงานการควบคุมไฟป่าของกรมป่าไม้ระหว่างปี พ.ศ.2534-37 ระบุว่า ร้อยละ 4.5 ของไฟป่าที่เกิดขึ้นมีสาเหตุมาจากการเลี้ยงสัตว์ ในปัจจุบันมีชาวบ้านเลี้ยงวัวน้อยลง และมีไม่มากนักที่ยังคงนำวัวไปเลี้ยงบนดอย แต่ก็ไม่สามารถปล่อยวัวทิ้งไว้เป็นเวลานาน เพราะเกรงว่าวัวจะหาย สำหรับชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินการเลี้ยงวัวเป็นเพียงงานเสริมการเพาะปลูกแล้ว แต่สำหรับชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกินบางรายได้เลี้ยงวัวเป็นอาชีพ โดยมีจำนวนวัวที่เลี้ยง 30-50 ตัว มีทั้งวัวของตัวเอง และวัวที่มีผู้มาจ้างเลี้ยงแบบฝากิ่ง แม้ว่าการเลี้ยงสัตว์ในป่าจะเป็นที่นิยมกันในหมู่นักเมืองและปกาเกอญอ แต่ในปัจจุบันมีผู้ไม่เห็นด้วยที่จะให้มีการเลี้ยงสัตว์ในเขตป่าอนุรักษ์ โดยเฉพาะเขตอุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และมีข้อห้ามตามกฎหมายด้วย เพราะมองว่าจะทำให้ระบบนิเวศถูกทำลาย สัตว์ป่าอาจได้รับอันตรายจากโรคและแมลงจากสัตว์เลี้ยง หรือสัตว์เลี้ยงจะผสมพันธุ์กับสัตว์ป่าจนทำให้ลักษณะพันธุกรรมของสัตว์ป่าเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลวลง (พรชัย, 2541) อย่างไรก็ตามมีรายงานที่กล่าวถึงผลดีต่อระบบนิเวศจากการเลี้ยงสัตว์ในป่าว่าช่วยเร่งการย่อยสลายตามธรรมชาติ จากกรกินใบไม้และ

การขั้บถ่ายของสัตว์ที่จะช่วยให้เกิดกระบวนการย่อยสลายที่รวดเร็วกว่าการรอให้ใบไม้ร่วงหล่น และถูกย่อยสลายโดยจุลินทรีย์ มูลสัตว์ช่วยเพิ่มแร่ธาตุอาหารในดินให้พืช สัตว์ที่กินผลไม้ป่ายังช่วยในการกระจายพันธุ์พืช ทำให้การงอกของเมล็ดไม้ดีขึ้นทั้งในแง่จำนวน และอัตราการเจริญของกล้าไม้ การที่สัตว์เลี้ยงกินหญ้าคา ทำให้หญ้าาลดลงและเปิดโอกาสให้พืชใบกว้างเข้ามาทดแทน โอกาสที่เมล็ดไม้จะงอกและเติบโตจึงมีมากยิ่งขึ้นซึ่งเท่ากับทำให้ป่ามีโอกาสฟื้นตัวได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้การแทะเล็มของสัตว์ยังช่วยลดความรุนแรงของไฟป่า ทั้งนี้เพราะช่วยกำจัดหญ้าคาที่แห้งและติดไฟง่ายในฤดูแล้ง มูลสัตว์ช่วยเร่งการย่อยสลายของเศษซากพืช และการเหยียบย่ำของสัตว์เลี้ยงทำให้ใบไม้แห้งกระจัดกระจาย ความรุนแรงและความถี่ของไฟจึงลดลงจนไม่เป็นอันตรายมากนัก (พรชัย, 2541)

ที่ตั้งของชุมชนบ้านประายล้อมไปด้วยป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ มีลักษณะเป็นป่าโปร่ง ซึ่งคนเมืองเรียกว่าป่าแพะมีสภาพค่อนข้างแห้งแล้ง ดินมีคุณภาพต่ำไม่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก แต่เหมาะสมต่อการเกิดอาหารหลายป่าตามธรรมชาติ เช่น ผักหวาน เห็ด หน่อไม้ ฯลฯ และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าตัวเล็ก ๆ เช่น ไก่ป่า เก้ง อีเห็น ฯลฯ ซึ่งชาวบ้านนิยมนำมาเป็นอาหาร ผืนป่าดังกล่าวเป็นเขตติดต่อดระหว่าง 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านปะ หมู่ที่ 14 บ้านแม่ปอน หมู่ที่ 15 และบ้านตาดมื่น หมู่ที่ 16 ซึ่งชุมชนทั้งสามได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในการอาศัยเป็นแหล่งน้ำ ในการอุปโภคบริโภค และการเก็บหาของป่าทั้งไม้ใช้สอย และอาหารตามฤดูกาล คนเมืองบ้านปะนิยมหาอาหารป่าเช่นเดียวกับชาวบ้านโดยทั่วไปที่อยู่ใกล้ชิดกับป่าเต็งรังและป่าผลัดใบในท้องที่อื่น ๆ แม่ฮุยเปี้ยะ ทิพย์ปัญญา วัย 70 กว่าปี เล่าว่าชาวบ้านบ้านปะนั้นนิยมหาของป่าไปขายในอำเภอจอมทองมาตั้งแต่สมัยที่แม่ฮุยยังสาว ๆ เรียกกันว่า “เตียวเมื่อคืน ตามไฟ ล่องเต็ง” คือเมื่อหาของป่ามาได้ ในตอนกลางคืนก็จะจุดไฟหรือตะเกียงเดินเท้าลัดเลาะทุ่งนา เพื่อนำของป่าไปขายตลาดเช้าที่จอมทอง

การเก็บหาอาหารจากป่า (food collecting) นับได้ว่าเป็นรูปแบบแรกๆของเทคโนโลยีการผลิตเพื่อยังชีพของมนุษย์ นักมานุษยวิทยาระบุว่าตลอดระยะเวลา 2-5 ล้านปีมนุษย์ดำรงชีพอยู่ด้วยการเก็บหาอาหาร ล่าสัตว์ และหาปลา ก่อนที่จะมีการคิดค้นการกสิกรรมขึ้นในช่วงเวลาเพียง 10,000 ปีที่ผ่านมาเอง (ยศ, 2542) ปัจจุบันนี้แม้ว่าจะหลงเหลือชนพื้นเมืองดั้งเดิมในภาคเหนือเพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้นที่ยังชีพอยู่ได้ด้วยการเก็บหาของป่าและล่าสัตว์เพียงอย่างเดียว แต่การเก็บหาของป่าก็ยังเป็นวิถีการผลิตที่สำคัญรูปแบบหนึ่งของชุมชนในเขตป่าควบคู่ไปกับการทำเกษตรกรรม ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้ชิดกับป่านั้น มีความรู้เกี่ยวกับการหาอาหารป่า อันได้แก่

ชนิดอาหารป่า ฤดูกาลที่เกิด วิธีการเก็บหา และวิธีการนำมาบริโภค ซึ่งเป็นความรู้ที่แตกต่างกันไป ตามระบบนิเวศที่คุ้นเคยและวัฒนธรรมในการบริโภคของแต่ละชาติพันธุ์.

อาหารป่าโดยส่วนใหญ่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ชาวบ้านยืนยันว่าไม่สามารถที่จะนำพืช ผักป่ามาเพาะปลูกในครัวเรือนได้ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในหมู่บ้าน เช่น ดิน อุณหภูมิ ความชื้น ฯลฯ มีความแตกต่างจากในป่า อย่างไรก็ตามชาวบ้านมีวิธีการกระตุ้นการเกิดอาหารป่าบางประเภทได้โดยการใช้ไฟ นอกจากความเชื่อว่าการใช้ไฟเผาป่าจะมีส่วนสำคัญในการช่วยเร่งอาหารป่าให้ออกเร็วขึ้นแล้ว การเกิดไฟยังเกี่ยวข้องกับปริมาณที่มาก และคุณภาพดีขึ้นของอาหารป่าอีกด้วย เช่น การเชื่อว่าไฟจะช่วยเร่งการแตกยอดอ่อนของผักหวานและผักพ้อคำ ทำให้เห็ดนานาชนิดออกดอกอย่างชุกชุม การกระตุ้นให้กอไม้แตกหน่อที่อวบอิม ฯลฯ นอกจากนี้ การเก็บหาไข่มดแดง รังผึ้ง และน้ำผึ้ง ยังต้องใช้ไฟเป็นเครื่องมือสำคัญ คือการจุดไฟได้ต้นไม้เพื่อใช้ควันรมตัวมดและผึ้งก่อนจะเก็บเอาไข่มดแดงหรือรังผึ้งออกมา ดังนั้นชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับป่า จึงมีความคุ้นเคยกับไฟป่าเป็นอย่างดี และการจุดไฟเผาป่ายังนับเป็นวิถีปฏิบัติอันปกติของบรรดาชาวบ้านที่นิยมการเดินป่า เมื่อพบว่ามี "ซีไซ" หรือเศษใบไม้ร่วงหล่นสะสมอยู่ในปริมาณมากก็จะจุดไฟ แล้วปล่อยให้ลุกลามไปเอง โดยไม่คำนึงว่าไฟจะลามไปยังบริเวณที่มีอาหารป่าชนิดใด โดยส่วนใหญ่จะเป็นการจุดจากที่ต่ำ แล้วปล่อยให้ไฟลามขึ้นไปยังที่สูง ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อไฟลามไปจนถึงลำห้วย หรือผืนป่าที่ชุ่มชื้นกว่าไฟก็จะดับไปเอง หากพื้นที่ที่ไฟลุกลามไปเป็นบริเวณที่มีต้นผักหวานก็จะช่วยเร่งการแตกยอดใหม่ หรือหากเป็นบริเวณที่เคยมีเห็ดถอบก็จะทำให้มีเห็ดถอบเกิดขึ้นชุกชุมหลังฝนตก ฤดูกาลที่ชาวบ้านนิยมเผาป่าคือช่วงปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงต้นเดือนมีนาคม โดยให้เหตุผลว่าหากเผาก่อนช่วงเวลานั้นไฟจะติดยากเพราะในป่ามีความชื้นสูง แต่หากนานกว่านั้นก็จะล่วงเข้าฤดูฝนไม่สามารถเผาป่าได้อีกเช่นกัน สำหรับผู้ที่ไม่ได้จุดไฟเผาป่าเองหากเห็นว่ามีไฟป่าขึ้นที่ใดก็จะสามารถพยากรณ์ตำแหน่งการเกิดอาหารป่า และวางแผนกำหนดทิศทางในการเดินทางไปเก็บหาของป่าในอนาคตอันใกล้ได้เช่นกัน

ตาราง 3.2 ชนิด และช่วงเวลาการเก็บอาหารป่าของชุมชนบ้านปะ

อาหารจากป่า	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ธ.ค.
เห็ดถอบ						×	×						
เห็ดไข่ห่าน เห็ดแดง เห็ดหอม					×								
เห็ดหล่ม							×						
หน่อไม้								×	×				
ไข่มดแดง			×	×									
ผักพอด้าตีเม็ย					×	×							
ผักหวาน		×	×										
น้ำผึ้ง รังผึ้ง			×	×									

- เห็ดถอบ หรือเห็ดเผาะ เป็นเห็ดป่าที่คนเมืองนิยมรับประทานมาก มีราคาสูงประมาณ ลิตรละ 40-80 บาท ออกในช่วงฤดูฝน มักขึ้นกระจายตามพื้นดินในป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ แต่ชุกชุมในป่าเต็งรังมากกว่า ชาวบ้านปะ พบเห็ดถอบในป่าไม้เต็งและไม้เป่า บริเวณดอยแม่ปอน ชาวบ้านเชื่อกันว่าบริเวณใดที่เคยเกิดไฟไหม้มาก่อนจะพบเห็ดถอบขึ้นอย่างชุกชุม นอกจากนี้ปริมาณของเห็ดถอบยังขึ้นอยู่กับสภาพลมฟ้าอากาศ ถ้าปีใดมีฝนตกชุก และมีลูกเห็บตก ปีนั้นจะมีเห็ดถอบออกมาก
- เห็ดไข่ห่าน เห็ดแดง เห็ดหอม จะออกในช่วงปลายฤดูฝน กระจายอยู่ทั่วไปตามพื้นดินในป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ ชาวบ้านปะพบเห็ดเหล่านี้บริเวณดอยแม่ปอน ดอยแม่ยะ ซึ่งเป็นป่าไม้เต็ง ไม้เป่า และไม้สน
- เห็ดหล่ม ออกช่วงกลางฤดูฝน ในฤดูการทำนา มักขึ้นอยู่ตามขอนไม้ผุ
- หน่อไม้ แดกหน่อหลังฝนตก และชุกชุมในฤดูฝน คนเมืองบางแห่งเชื่อว่าหลังเกิดไฟไหม้กอไผ่จะทำให้หน่อไม้ที่แตกออกมามีขนาดอวบใหญ่ ในป่าแถบลุ่มน้ำแม่ปอนนี้มีต้นไผ่หลากชนิดทั้ง ไผ่รวก ไผ่บง ไผ่ซาง ฯลฯ ซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปรวมทั้งในป่าที่อยู่ใกล้บ้านปะ ชาวบ้านปะนิยมไปหาหน่อไม้บริเวณดอยแม่ปอน
- ไข่มดแดง มีในช่วงฤดูแล้ง พบได้ทั่วไปตามต้นไม้ใหญ่ทั่วไร่ไปปลายนา ป่าใกล้บ้าน หรือในป่าใหญ่ที่ลึกเข้าไป ในสมัยก่อนชาวบ้านนิยมจุดไฟรมควันที่รังเพื่อไล่ตัวมดแดงก่อนที่จะเก็บไข่ แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนมาใช้วิธีการเก็บทั้งรังใส่ในถังแบ่ง ซึ่งจะทำให้ได้ทั้งไข่และตัวมดแดงไปรับประทาน

- **ผักพ้อคำติเมีย** มีลักษณะเป็นแซ่เหมือนหญ้า ค่อนข้างแข็ง ให้อุดอ้อนมาประกอบอาหาร ต้องใช้เวลาในการหุงต้มนาน ออกในช่วงน้ำข้าวไร่ ชาวบ้านปะหาผักประเภทนี้ตามป่าริมน้ำบริเวณห้วยแม่ปอน เชื่อกันว่าไฟจะช่วยเร่งให้ผักพ้อคำติเมียแตกยอดงาม
- **ผักหวาน** เป็นไม้พุ่มยืนต้น ให้อุดอ้อนมาประกอบอาหาร เป็นผักป่าที่คนเมืองนิยมบริโภคกันมาก ขายได้ราคาดี ผักหวานแตกยอดงามในฤดูร้อน กระจายอยู่ทั่วไปในป่าเบญจพรรณ และพบหนาแน่นบริเวณสันเขา ชาวบ้านเชื่อว่าหลังจากถูกไฟไหม้ต้นผักหวานจะแตกยอดงาม จึงมักมีการจุดไฟเผาป่าในบริเวณที่มีต้นผักหวานชุกชุมอยู่เสมอ แต่การเกิดไฟป่าบ่อย ๆ ได้ยับยั้งการเติบโตของต้นผักหวาน ทำให้ไม่ค่อยพบต้นผักหวานที่มีความสูงใหญ่มากนัก
- **น้ำผึ้ง และรังผึ้ง** วิธีการเก็บน้ำผึ้งและรังผึ้งจะใช้ควมรรังผึ้งป้องกันไม่ให้ผึ้งแตกฝูงออกมาทำร้ายคน ในปัจจุบันปริมาณรังผึ้งมีจำนวนลดน้อยลงมากจนชาวบ้านไม่ค่อยนิยมเข้าป่าเพื่อเก็บหาเป็นการเฉพาะ แต่หากบังเอิญพบในระหว่างการเก็บหาของป่าชนิดอื่น ๆ ก็จะถือเป็นผลพลอยได้นำกลับไปด้วย

ความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของไฟป่ากับการเกิดอาหารป่านั้น สอดคล้องกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ระบุว่าไฟป่าจะช่วยกระตุ้นการเกิดเห็ดป่าได้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะเห็ดราไมคอร์ไรซา (Mycorrhizal fungi) หลากหลายชนิดที่เกิดขึ้นในป่าเต็งรังที่มีลักษณะโปร่งแสงสว่างสามารถส่องถึงพื้นได้ดี และเมื่อเกิดไฟป่าในระดับผิวดินจะเร่งให้เกิดเจริญโผล่เหนือผิวดิน เพราะไฟจะทำลายวัชพืชซึ่งบังแสง เปิดให้เห็ดราที่อยู่ในดินลึกประมาณ 0-30 เซนติเมตรมีโอกาสได้รับแสงดีขึ้น (อนิวรรณ, 2541)

ไม่เพียงแต่ชาวบ้านบ้านปะเท่านั้นที่นิยมใช้ไฟในการกระตุ้นการเกิดอาหารป่า แต่ชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้ชิดกับป่าโดยทั่วไปในภาคเหนือโดยเฉพาะคนเมืองที่อาศัยใกล้ชิดกับป่าแพะต่างก็มีความรู้ในด้านนี้เช่นกัน ความรู้พื้นบ้านนี้ได้รับการสืบทอดต่อกันมา จนมีการผูกเป็นภาษิตพื้นบ้านของคนเมืองว่า *“ไม้สมควรดีผ่า ป่าสมควรดีเผา ควรเอาลูกเอาเมียเมื่ออายุครบเกณฑ์”* ซึ่งหมายความว่า การใช้ไฟเผาป่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องกระทำเมื่อถึงฤดูกาลหรือเวลาอันเหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับทัศนคติของคนเมืองต่อไฟที่มองว่าไฟนั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่มนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพา ดังสะท้อนจากภาษิตอีกบทหนึ่งที่กล่าวว่า *“เป็นคนบ่ได้พึ่งน้ำก็พึ่งไฟ บ่พึ่งไกล ก็พึ่งใกล้”*

บได้เพียงหนึ่งก็เพียงหนึ่ง” การเก็บหาอาหารป่าจึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของการเกิดไฟป่าซึ่งเป็นที่รับรู้กันทั่วไปดังที่ชาวบ้านหลายคนกล่าวว่า

“สาเหตุของไฟป่าคือคนจุด ไล่เหล่าบ้าง หาไข่มดแดงบ้าง หาผึ้ง ทำอาหาร ทำทาง” (พ่อหลวงรัตน์ อุตตะมะ บ้านปะ)

“ส่วนใหญ่เป็นคนในท้องถิ่นนั้นเผลอ บางทีอาจจะไม่ตั้งใจ บางทีเขาหากินกับป่าก่อไฟไว้แล้วไม่ดับ” (พ่อหลวงธงชัย นันติแสง บ้านตาตมื่น)

“ดอยหัวเสือไฟไหม้ทุกปี เพราะพี่น้องแถบนั้นหากินกับเห็ด ราคาดี ได้เงินเยอะ เคยเห็นคนพื้นราบขึ้นมาหาเห็ดก็ต้องเผาป่าก่อน คนนอกก็เข้าใจผิดว่าพี่น้องคนดอยเผาป่า” (สุรียา ศรีประเสริฐ บ้านแม่ปอน)

ชาวบ้านนิยมเผาป่าในช่วงปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงช่วงต้นเดือนมีนาคม ซึ่งนับว่าเป็นการเผาต้นฤดู (early burning) จะไม่ทำให้เกิดไฟป่าที่รุนแรงมากนัก เพราะเป็นช่วงเวลาที่ยังมีเศษซากใบไม้ร่วงหล่นสะสมไม่มากนัก การเกิดไฟป่าในช่วงเวลานี้จะสร้างความเสียหายน้อยกว่าไฟป่าในช่วงกลางหรือปลายฤดูแล้งที่อากาศกำลังร้อนจัด และมีเศษซากใบไม้ร่วงสะสมอยู่ในปริมาณมาก (สมศักดิ์, 2543) การที่ชาวบ้านจุดไฟเผาป่าเป็นประจำเกือบทุกปียังนับเป็นการช่วยลดปริมาณเชื้อเพลิงคือเศษซากใบไม้ให้สะสมมากเกินไป เทียบกับการป้องกันมิให้เกิดไฟป่าขึ้นอย่างรุนแรง ไฟป่าที่เกิดขึ้นจึงเป็นเพียงไฟผิวดินที่ลุกลามอย่างรวดเร็ว ส่งผลกระทบต่อผืนป่าเพียงเล็กน้อย และยังช่วยคงสภาพระบบนิเวศป่าผลัดใบที่มีความคุ้นเคยกับไฟไม่ให้เปลี่ยนแปลงไปเป็นระบบนิเวศชนิดอื่น นอกจากนั้นชาวบ้านยังยืนยันว่าการเกิดไฟป่าในอดีตไม่ได้เป็นสาเหตุของความเสื่อมโทรมของผืนป่า เพราะเมื่อเกิดไฟป่าในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคมแล้ว ไม่นานหลังจากนั้นฝนจะตก ดังคำกล่าวที่ว่า “ไฟเดือนห้า ฟ้าเดือนหก” จะมีลูกไม้ และพืชพรรณต่าง ๆ ฟื้นตัวขึ้นมาทดแทนในพื้นที่ที่ถูกไฟไหม้อย่างรวดเร็ว แต่ลักษณะการเกิดไฟป่าในปัจจุบันจะมีความแตกต่างไปจากสมัยก่อนอย่างมาก เพราะเงื่อนไขของสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป มีฤดูแล้งยาวนานขึ้น หลังจากเกิดไฟป่า

¹ เดือนห้าคนเมือง คือเดือนกุมภาพันธ์ ฟ้าหมายถึงฝนฟ้า “ไฟเดือนห้า ฟ้าเดือนหก” หมายถึงเกิดไฟป่าเดือนมีนาคม และมีฝนตกในเดือนมีนาคม

ผ่านไปหลายเดือนฝนก็ยังไม่ตก ต้นไม้ที่ถูกไฟเผาจะแห้งตาย พืชพรรณอื่น ๆ ไม่สามารถที่จะฟื้นตัวขึ้นมาทดแทนได้ในเวลาที่เหมาะสม สภาพป่าจึงเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว

ในด้านการล่าสัตว์นั้น ชาวบ้านมักจะล่าสัตว์เล็ก ๆ ที่อาศัยอยู่ในป่าไม่ที่บมาก เช่น เก้ง ตัวเงินตัวทอง แอ้ ตะกวด และนกชนิดต่าง ๆ เป็นต้น วิธีการล่าสัตว์ที่นิยมกันคือการ “ไล่เหล่า” ซึ่ง “เหล่า” นั้นหมายถึงพื้นที่ที่เคยทำการเพาะปลูกมาก่อน แต่ได้ถูกปล่อยให้วัชพืชรบกวนสภาพเป็นป่า มีลักษณะเป็นป่าโปร่ง เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์เล็ก ๆ ที่ไม่ชอบป่าใหญ่ เช่น หมูป่า ไก่ป่า ไก่ฟ้า ลิง ค่าง บ่าง ชะนี ตุ่น อี้น เม่น งู ลิ่น ตะกวด กระจง รวมทั้งนกนานาชนิด วิธีการไล่เหล่าชาวบ้านจะเข้าป่ากันเป็นกลุ่มประมาณ 6-10 คน และแบ่งออกเป็น 2 พวก พวกหนึ่งแอบซุ่มอยู่บริเวณหัวเหล่าคอยดักสัตว์ที่จะถูกไล่ต้อนมา ส่วนอีกพวกจะอยู่ในเหล่าพากันเคาะไม้ หรือ ตะโกนเสียงดัง ทำให้สัตว์ตื่นแล้วไล่สัตว์ให้วิ่งไปทางหัวเหล่าที่อีกพวกซุ่มอยู่ ด้วยวิธีการไล่เหล่านี้เองชาวบ้านบางแห่งจะใช้ไฟเผาป่าเพื่อไล่ให้สัตว์หนีไปรวมกันบริเวณหนองน้ำ หรือที่ชุ่มชื้น แล้วไปดักล่าสัตว์ในบริเวณนั้น อย่างไรก็ตามชาวบ้านบางแห่งไม่นิยมใช้ไฟในการไล่เหล่าเพราะควันไฟจะทำให้มองไม่เห็นตัวสัตว์ ปัจจุบันพบว่าไม่ค่อยมีการเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์เป็นการเฉพาะ แต่หากพบโดยบังเอิญระหว่างการไป “เที่ยวป่า” เก็บหาอาหาร หรือไม้ใช้สอยก็จะล่าสัตว์กลับมาเป็นอาหาร หรือขายภายในชุมชน

การเข้าป่าของชาวบ้านปะ นอกจากจะเพื่อเก็บหาของป่าและล่าสัตว์แล้ว ยังมีการเข้าไปนำไม้จากป่ามาใช้สอยในครัวเรือน ได้แก่ ไม้ฟืน ไม้ไผ่ที่นำไปจักตอกและทำเครื่องใช้ไม้สอย และไม้เนื้อแข็งที่นำไปสร้างบ้านเรือน

- **ไม้ฟืน** โดยทั่วไปเก็บเอาตามหัวไร่ปลายนา หรือเขตป่าใกล้บ้าน ในปัจจุบันแม้ว่าหลายครอบครัวจะมีเตาแก๊สใช้แล้ว แต่ชาวบ้านยังนิยมหุงหาอาหารด้วยฟืนมากกว่า นอกจากฟืนจะใช้ในการหุงหาอาหารในครัวเรือนแล้ว การเผาตอพงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวบ้านต้องใช้ฟืนจากป่า
- **ไม้ไผ่** มีกอไผ่มากมายกระจายอยู่ทั่วไปในป่าใกล้ ๆ หมู่บ้าน แต่หากต้องการใช้ไม้ไผ่คุณภาพดี ขนาดลำปล้องใหญ่และยาว ชาวบ้านต้องเข้าไปหาในบริเวณสันเขา ลึกเข้าไปในเขตป่าของบ้านแม่ปอน ทั้งในฟากดอยห่างผิ และดอยหัวเสือ
- **ไม้เนื้อแข็ง** นอกจากจะนำไปสร้างบ้าน หรือทำเครื่องใช้ภายในครัวเรือนของตนเองแล้ว ในอดีตชาวบ้านมีการทำไม้ขายกันอย่างเปิดเผย โดยมีผู้สั่งซื้อหรือผู้จ้างวานให้โค่นและแปรรูปไม้จากอำเภอจอมทอง ชาวบ้านเพิ่งมีมิตรร่วมกันที่จะเลิกทำไม้ขาย

เมื่อ 1-2 ปีที่ผ่านมาเอง อย่างไรก็ตามปัจจุบันยังมีการลักลอบทำไม้กันอยู่บ้าง แต่ขายกันภายในชุมชนเท่านั้น พื้นที่ที่ชาวบ้านเข้าไปตัดไม้เป็นบริเวณป่าในดอยแม่ปอน

ป่าจึงเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญให้ชาวบ้านได้พึ่งพาใช้ประโยชน์ได้ตลอดทั้งปี ดังนั้นนอกจากการใช้ไฟเพื่อเผากระตุ้นการเกิดอาหารป่า และล่าสัตว์แบบไล่เหล่าแล้ว ชาวบ้านยังมีการใช้ไฟในป่าเพื่อประโยชน์อื่นในระหว่างการเข้าป่าอีกด้วย เช่น การเผาพื้นที่เพื่อทำทางเดินในป่า การเผาเศษใบไม้เป็นหย่อม ๆ เพื่อทำร่องรอยไว้สำหรับการเดินทางกลับออกจากป่าในยามค่ำคืน การเผาทำลายซากใบไม้เพื่อไม่ให้เกิดเสียงดังเวลาแอบดักซุ่มยิงสัตว์ รวมไปถึงการหุงหาอาหารในป่า ยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดไฟป่าขึ้นโดยง่ายด้วยเช่นกัน

พื้นที่ป่าที่ชาวบ้านปะเข้าไปใช้ประโยชน์นั้นมีอาณาบริเวณกว้างขวาง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์) และโดยส่วนใหญ่ล่องลำน้ำเข้าไปถึงในขอบเขตของหมู่บ้านแม่ปอนเลยเข้าไปไกลถึงหย่อมบ้านสันดินแดง เป็นแนวป่าทางด้านตะวันออกคือบริเวณหางของดอยหัวเสือ ซึ่งมีฝักหวานและไก่อ่าอยู่เป็นจำนวนมาก หนทางสะดวกกว่าป่าทางดอยห่างฝักที่ค่อนข้างชันและเป็นป่าไผ่ ในสมัยก่อนชาวบ้านใช้วิธีการเดินเท้าออกจากหมู่บ้านไปเรื่อย ๆ หากมีดคำอยู่บนดอยและจำเป็นต้องพักค้างแรมคนเมืองก็จะไปพักที่บ้านของชาวปกากญอที่สนธิสนมคุ้นเคยกัน⁵ ภาระยะหลังเมื่อมีทางรถยนต์เชื่อมต่อระหว่างบ้านปะกับบ้านแม่ปอน ชาวบ้านปะเปลี่ยนมาใช้วิธีขี่รถจักรยานยนต์เข้าไปจอดถึงในป่าแล้วจึงค่อยออกเดินเท้าหาของป่า บางครั้งมีการขั้รถยนต์มาทิ้งไว้ที่หน้าหมู่บ้านแม่ปอน ก่อนที่จะเดินเท้าเข้าป่า หรือบางครั้งก็จะใช้รถบรรทุกเล็กในกรณีที่ต้องการจะใช้ไม้เนื้อแข็ง ไม้ไผ่ หรือเก็บของป่าในปริมาณมาก ๆ การเข้าป่ามีทั้งการเข้าไปเป็นกลุ่มใหญ่และการแยกไปโดยลำพัง

ตามจารีตประเพณีดั้งเดิมของชาวบ้าน พื้นที่ป่าถือเป็นทรัพย์สินร่วม (common property) ของชุมชนในละแวกนั้น ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ด้วยกันได้ ถึงแม้จะอยู่ในเขตของบ้านแม่ปอนแต่ชาวปกากญอก็ไม่เคยหวงห้ามคนเมืองบ้านปะเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในเขตบ้านของตน ทั้ง ๆ ที่เป็นการเก็บหาเพื่อนำไปขาย แต่ทั้งนี้ก็มีได้หมายความว่าพื้นที่ป่านั้นเป็นพื้นที่เปิด (open access) ที่ใครจะเข้าไปกอบโกยทรัพยากรได้ตามอำเภอใจ เพราะระหว่างชาวบ้านเองก็ได้

⁵ในทำนองเดียวกันหากชาวปกากญอต้องเดินทางลงจากดอยไปทำธุระในตัวอำเภอและจำเป็นต้องพักค้างแรมก็จะพักที่บ้านคนเมืองที่เป็นเพื่อนสนิท คนสมัยนั้นเรียกความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนต่างชาติพันธุ์ในลักษณะนี้ว่าเขาทั้งคู่เป็น "เสี่ยวกัน" และด้วยการไปมาหาสู่กันดังนี้มีหญิงชายปกากญอ และคนเมืองหลายคู่ที่เกิดรักใคร่ชอบพอและแต่งงานกันข้ามชาติพันธุ์

มีกฎเกณฑ์ หรือธรรมเนียมปฏิบัติที่ต่างให้ความสำคัญ เช่น หากชาวบ้านปะต้องการเก็บหาของป่าในปริมาณมากจนถึงกับต้องนำรถยนต์มาบรรทุกออกไป ก็จะต้องบอกกล่าวอย่างเป็นทางการต่อผู้ใหญ่บ้าน หรือสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือกรรมการของหมู่บ้านแม่ปอนเสียก่อน นอกจากนี้ยังมีการตกลงร่วมกันระหว่างบ้านปะ บ้านตาดมื่น และบ้านแม่ปอน ว่าห้ามเข้าไปใช้ประโยชน์ใด ๆ ในบริเวณขุนน้ำแม่ปอนและขุนน้ำเค็มเด็ดขาด ซึ่งเป็นกลไกร่วมของชาวบ้านในการดูแลและควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่า ดังนั้นระบบสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าจึงเป็นระบบที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของอำนาจชุมชน หรือที่ในภาคเหนือเรียกว่า “สิทธิหน้าหมู” ซึ่งให้ความสำคัญกับสิทธิการใช้มากกว่าสิทธิการเป็นเจ้าของ (อานันท์, 2542) กฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรที่ชาวบ้านร่วมกันกำหนดขึ้นมาเองนับว่าได้รับการยอมรับและยึดถือปฏิบัติพอสมควร ดังเช่นการที่ชาวบ้านในกลุ่มน้ำแม่ปอนตอนล่างได้ร่วมกันประกาศยุติการทำไม้เถื่อนอย่างเป็นทางการเมื่อ 2 ปีก่อน ได้ส่งผลทำให้ชาวบ้านบ้านปะไม่กล้าเข้าไปทำไม้ในเขตป่าบ้านแม่ปอนอีกต่อไป แม้จะมีการลักลอบทำอยู่บ้างแต่ก็เป็นไปด้วยความกลัวเกรง

นอกจากจะมีกลไกทางสังคมที่คอยควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านแล้ว กลไกทางวัฒนธรรมตามจารีตประเพณีดั้งเดิมก็ยังมีบทบาทในการควบคุมการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านปะอยู่ไม่น้อย ชาวบ้านให้ความสำคัญเชื่อถือในผีขุนน้ำ ผีเหมืองฝาย ผีเจ้าป่าเจ้าเขา ผีนา ไร่ โดยเชื่อว่าเชื่อว่าผีขุนน้ำ จะทำหน้าที่ดูแลรักษาต้นน้ำลำธาร ให้มีน้ำท่าที่อุดมสมบูรณ์สำหรับการอุปโภค บริโภค และการเกษตร และเกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ผีเหมืองฝาย ซึ่งเป็นการแสดงความเคารพแก่เหมืองฝายที่สร้างเพื่อกันและยกระดับน้ำที่ไหลตามธรรมชาติไปใช้ในแปลงเกษตรกรรม ในบ้านปะมีฝายที่สำคัญอยู่สองลูก คือฝายแม่ปอน และฝายตาดมื่น ซึ่งใช้ร่วมกับชาวบ้านอีกหลายหมู่บ้าน ซึ่งรวมกันแล้วมีจำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำจากฝายทั้งสองราว 300 ครอบครัว ความมั่นคงของเหมืองฝายมีความสำคัญต่อระบบการเพาะปลูกของสมาชิกเหล่านี้ จึงนำไปสู่การจัดตั้งองค์กรเหมืองฝายขึ้นเพื่อทำหน้าที่จัดการดูแลน้ำร่วมกันในบรรดาผู้ใช้น้ำจากฝายลูกเดียวกัน องค์กรเหมืองฝายเหล่านี้กลายเป็นองค์กรที่มีนัยสำคัญทางศีลธรรมระหว่างการทำพิธีรักษาป่าต้นน้ำกับการสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน (ยศ, 2542) ประมาณเดือนมิถุนายน ถึงกรกฎาคมของทุกปี สมาชิกที่ใช้น้ำจากฝายลูกเดียวกันจะช่วยกันขุดลอกลำเหมือง ซ่อมแซมฝาย และทำพิธีไหว้ผีฝาย และผีขุนน้ำ และในระหว่างการทำเกษตรกรรม ก็จะมีการทำพิธีเลี้ยงผีนา ผีไร่ เพื่อบวงสรวงวิงวอนขอให้พืชผลอุดมสมบูรณ์ ส่วนป่านับว่าเป็นแหล่งทำมาหากินอีกแหล่งที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่า ไร่ นา สวน โดยเฉพาะผู้ที่มีที่ดินเพาะปลูกค่อนข้างจำกัด ผลผลิตมีไม่พอลี้ยงตัวเอง ต้องดิ้นรนหาอาหารจากแหล่งอื่น ๆ มาบริโภค ชาวบ้านเชื่อว่าผีเจ้าป่าเจ้าเขาปกป้องคุ้มครองอยู่

มีความเชื่อที่คนเมืองโดยทั่วไปยึดถือปฏิบัติซึ่งเป็นการแสดงความเคารพต่อผีเจ้าป่าเจ้าเขา เช่น ก่อนจะเข้าป่าต้องไหว้เจ้าป่าเจ้าเขาเพื่อให้ช่วยคุ้มครองป้องกันภัย การนำทรัพยากรจากป่ามาใช้ ต้องอยู่ในความพอเหมาะพอดี เมื่อเข้าป่าจะไม่เอ๋ยถึงสัตว์ร้าย ไม่ใช้มือวิกน้ำจากแม่น้ำมาดื่มกิน แต่จะต้องพับใบไม้เพื่อตักน้ำนั้นมาดื่มกิน เป็นต้น (วรลัญจก์, 2542) ความเชื่อเหล่านี้นับเป็นกลไกทางจารีตวัฒนธรรมที่มีผลต่อการควบคุมทางด้านจิตใจของสมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชน ซึ่งได้รับการปลูกฝังสืบทอดผ่านการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงผี หรือการมัดมือ ตลอดจนการเล่าขานถึงเรื่องราวที่มีผู้เจ็บป่วย หรือได้รับภัยอันตรายอันเนื่องมาจากการกระทำผิดต่อผี และจะต้องมีการไปเลี้ยงผีเพื่อขอขมาต่อผี

3.4.2 ชุมชนปกากญอ บ้านแม่ปอน

ตามความรู้ทางนิเวศวิทยาพื้นบ้านของปกากญอ มีการจัดจำแนกป่าตามลักษณะทางกายภาพ และพืชพรรณที่อยู่ในป่าได้เป็น 3 ประเภทสำคัญ ได้แก่ (ชูพนิจ, 2536)

1. กอแบ คือป่าผลัดใบอยู่ในเขตแห้งแล้งจะมีพืชอาหารประเภทหน่อไม้และเห็ด กอแบ ยังแยกออกเป็น

- *แพะ ไซ* พ้องกับชื่อที่ชาวพื้นราบเรียกว่า “ป่าแพะ” เป็นบริเวณเชิงเขาที่มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น มักเป็นไม้เนื้อแข็งขนาดเล็ก ลักษณะดินเป็นลูกรังมีกรวดและหินมาก ค่อนข้างแห้งแล้ง
- *กอ แบ ไซ* อยู่สูงจากป่าแพะขึ้นไป เป็นไม้ผลัดใบ เช่น ไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง รวมทั้งป่าไผ่

2. *เก๋อ เนอ ค้อท* เป็นป่าช่วงกลางระหว่าง *เก๋อ เนอ พว* กับ *กอ แบ* เป็นป่าเบญจพรรณที่ไม้ผลัดใบ ลักษณะป่าโปร่ง มีสนเกลียะ อากาศค่อนข้างอบอุ่น ถึงร้อนแล้ง

3. *เก๋อ เนอ* เป็นป่าตอบนที่ไม้ผลัดใบ มีความชุ่มชื้น มีสมุนไพรมากชนิด และมีไม้เป็นจำนวนมาก *เก๋อ เนอ* แบ่งออกเป็น

- *เก๋อ เนอ พว* เป็นป่าดิบเขา ชุ่มชื้น อากาศเย็นตลอดปี ต้นไม้หนาแน่นปานกลาง มักพบกล้วยในบริเวณนี้
- *เก๋อ เนอ หมื่อ* เป็นป่าดิบชื้น ชุ่มชื้นสูง มีพืชชั้นต่ำพวก มอส เฟิร์น เต่าวัลย์ มักเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ

ชุมชนปากกญอบ้านแม่ปอนตั้งถิ่นฐานอยู่ระหว่างป่าเบญจพรรณและป่าดิบเขา ในเขตพื้นที่ตอนกลางของลุ่มน้ำ มีระดับความสูง 600-1,000 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง แวดล้อมด้วย ป่าผสมระหว่างป่าเบญจพรรณกับป่าดิบเขา ที่ปากกญอเรียกว่า *เกอ เนอ ค้อ ทิ* และป่าดิบเขา ที่ปากกญอเรียกว่า *เกอ เนอ พา* ที่ตั้งหมู่บ้านถือเป็นศูนย์กลางของพื้นที่ใช้สอยทั้งหมดในเขตหมู่บ้าน มีการปลูกพืชผักสวนครัวและไม่ผลรอบ ๆ บ้าน ถัดจากที่ตั้งหมู่บ้านเป็นป่าที่ชุมชนรักษาเอาไว้เพื่อใช้สอยผลผลิตจากป่า ไกลออกไปเป็นพื้นที่เพาะปลูก คือ ไร่ หรือนา ซึ่งบางครั้งก็จะอยู่ในบริเวณเดียวกับป่าใช้สอย หรือใช้สอยผลผลิตจากป่าหัวไร่ปลายนา หรือบางกรณีป่าใช้สอยจะเป็นพื้นที่เดียวกันกับป่าที่ฟื้นตัวขึ้นมาจากรไร่ โดยส่วนใหญ่เป็นลักษณะป่าโปร่ง อาจเป็นป่าเบญจพรรณ หรือป่าผสมระหว่างป่าดิบเขากับป่าเบญจพรรณขึ้นอยู่กับภูมิประเทศที่ชุมชนนั้นตั้งอยู่ ส่วนป่าที่อยู่ห่างไกลกับหมู่บ้านชุมชนจะดูแลรักษาไว้เพื่อให้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และโดยส่วนใหญ่จะเป็นป่าหวงห้ามตามความเชื่อ หรือป่าที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมของชุมชน สำหรับการในพื้นที่เพาะปลูกนั้นพื้นที่ลาดชันในบริเวณหมู่บ้านจะถูกใช้ทำไร่ ปลูกข้าวและพืชพรรณธัญญาหารต่าง ๆ ส่วนพื้นที่ลาดชันและที่ราบลุ่มที่อยู่ใกล้ลำห้วย หรือสามารถรดน้ำเข้าถึงได้จะถูกปรับเป็นนาขั้นบันได และบางส่วนใช้ทำสวนผลไม้ และปลูกผักสวนครัว นอกจากการเพาะปลูกแล้ว ชาวบ้านยังเก็บหาอาหารจากป่า ไร่มุนเวียน และไร่เหล่า เพื่อบริโภคตลอดทั้งปี

ในยุคของเริ่มแรกของการก่อตั้งชุมชนบ้านกลางสมัย ปุยะมู เป็นฮีโร่คนแรก มีจำนวนบ้านเมื่อแรกตั้งชุมชนเพียง 2-3 หลังคาเรือน แรงงานในชุมชนมีจำกัดจนชาวบ้านไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ สมัยนั้นพวกเขาจึงยังชีพด้วยการเก็บหาของป่าและล่าสัตว์เพื่อนำมาบริโภค และนำไปแลกข้าวและสิ่งของอื่น ๆ กับคนเมืองพื้นราบ ต่อมาเมื่อมีประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านได้เริ่มทำไร่มุนเวียน ปลูกข้าวและพืชผักไว้กินเอง อย่างไรก็ตามจนปัจจุบันการเก็บหาของป่ายังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของพวกเขาควบคู่ไปกับการทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ และรับจ้าง ชาวปากกญอได้เรียนรู้วิธีการหาและวิธีการบริโภคอาหารบางชนิดในป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณจากคนเมือง ชาวบ้านยอมรับว่าพวกเขามีความเชี่ยวชาญในการเลือกเห็ดป่ามารับประทานน้อยกว่าคนเมือง แต่ตามความรู้ดั้งเดิมของปากกญอเองชาวบ้านหลายคนก็รู้ว่าการเกิดอาหารป่าบางชนิดนั้นสัมพันธ์กับการเกิดไฟป่า เช่น *หว่าเหม่ลาเก๊าะ* หรือผักกูด *กือลาเธอ* หรือเห็ดถอบ *กือคลา* หรือเห็ดถ่าน *จอเซอ* เป็นแมลงชนิดหนึ่งที่นำมาเป็นอาหารมักพบอยู่ตามขอนไม้ที่เคยถูกไฟไหม้ และเห็ดนานาชนิดในป่าไผ่ ซึ่งจะแตกยอดหรือเกิดขึ้นได้ดีภายหลังจากที่ถูกไฟไหม้ และไม่สามารถนำมาปลูกในครัวเรือนได้ ปากกญอยังเชื่อว่าโถงและธาตุของแต่ละบุคคลมีส่วนสำคัญที่ทำให้แต่ละคนมีความสามารถในการปลูกพืชผลแต่ละอย่างได้ออกงามไม่เหมือนกัน แม้

ปลากากญอจะรู้ว่าไฟจะช่วยกระตุ้นการเกิดอาหารป่า แต่ปลากากญอบ้านแม่ปอนยืนยันว่าพวกเขาไม่ นิยมใช้ไฟเผาป่า ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านมีความรู้ในการเลือกบริโภคพืชผักป่าหลากหลายชนิดไม่ จำกัดแต่อาหารป่าที่เกิดขึ้นเพราะการกระตุ้นจากไฟ ในไร่หมุนเวียนยังมีพืชผลที่เก็บกินได้ตลอดปี อีกทั้งวัฒนธรรมในการกินของปลากากญอจะกินง่าย ๆ ไม่พิถีพิถัน อาหารที่กินประจำคือน้ำพริก หรือ แกงที่ปรุงจากพืชผักที่เก็บหาได้ง่ายในไร่ สวนหรือป่าใกล้บ้าน แต่หากมีแขกหรือญาติพี่น้องมา เยี่ยมเยือนหรือมีพิธีกรรมสำคัญก็จะมีการทำไก่ หรือหมูทำอาหารเลี้ยง

นอกจากอาหารป่าตามฤดูกาลแล้ว ชาวปลากากญอยังนำไม้จากป่ามาใช้ในการสร้างและ ซ่อมแซมบ้านเรือน ประดิษฐ์เครื่องใช้ ทำเชื้อเพลิงในการให้ความอบอุ่นและหุงต้มอาหาร รวมทั้ง ได้เก็บหาสมุนไพรจากป่าเพื่อใช้ในการบำบัดรักษาโรคอีกด้วย ชาวปลากากญอหลายคนได้รับการสืบทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านรักษาโรคจากบรรพบุรุษ ที่บ้านกลางมีหมอยาพื้นบ้านที่เชี่ยวชาญการเก็บหาสมุนไพร คือพะตึงหนึ่งแะ ปัจจุบันมีอายุเกือบ 70 ปีแล้ว สมุนไพรมีหลากหลายชนิด พบแตกต่างกันไปในป่าแต่ละประเภท สมุนไพรบางชนิดพบในไร่เหล่าเท่านั้นซึ่งเป็นพื้นที่ที่เคยถูก ถางและเผาเพื่อทำไร่หมุนเวียนมาก่อน เช่น พอป่าเหล่า ซึ่งเป็นสมุนไพรแก้ลม และใช้ใบเผาไฟรม ให้หญิงที่เพิ่งคลอดลูกใช้ในการอยู่ไฟ (จอนิ, สัมภาษณ์)

ไร่เหล่าหรือป่าที่ทิ้งไว้ให้ฟื้นตัวหลังจากการทำไร่เป็นแหล่งในการเก็บหาของป่าที่สำคัญ ของปลากากญอทั้งอาหาร สมุนไพร และไม้ฟืน โดยยึดหลักสิทธิการใช้ กล่าวคือชาวบ้านทุกคนมีสิทธิ ที่จะเข้าไปเก็บหาของป่าจากไร่เหล่าของผู้อื่นได้ แต่หากเป็นการเก็บพืชผลทางการเกษตรที่ยังหลง เหลืออยู่ตามมารยาทก็จะต้องมีการบอกกล่าวเจ้าของไร่่นั้นเสียก่อน ไร่เหล่าที่ถูกทิ้งไว้ในแต่ละช่วง เวลาจะมีอาหารป่าที่แตกต่างกันไป ดังนี้ (ปิ่นแก้ว, 2540)(ยศ, 2542)

- ไร่เหล่าปีแรก หรือ ฉี่ยกว้า มีพืชจำพวก พัก แดง ถั่ว พริก ยาสูบและมะเขือ ซึ่งเป็น พืชผลทางการเกษตรที่ยังออกดอกออกผลให้สามารถเก็บกินได้
- ไร่เหล่าปีที่ 2 และ 3 หรือ ฉี่ยกดู ยังสามารถเก็บพริก มะเขือ และอ้อย เริ่มเป็นที่อยู่ อาศัยของสัตว์ป่า เช่น นกนานาชนิด และไก่ป่า
- ไร่เหล่าปีที่ 4 หรือ ฉี่ยกเบา มักจะเป็นถิ่นที่อยู่และเพาะพันธุ์สัตว์ป่า เช่น ไก่ป่า นก หนู ชาวบ้านสามารถเข้าไปล่าสัตว์ เก็บฟืน และหาสมุนไพรได้
- ไร่เหล่าปีที่ 5, 6 หรือ คูละ ป่าจะฟื้นตัวเป็นป่าหนุ่ม ไม้ต่าง ๆ จะเริ่มโตขึ้น กลายเป็น แหล่งไม้ใช้สอยเพื่อสร้าง ซ่อมแซมบ้านเรือน ทำคอกสัตว์ ก่อนที่จะมีการทำไร่ในช่วง เวลาต่อไป

นับตั้งสมัยฮิไซรุ่นที่ 3 ของชุมชนคือสมัยญี่ปุ่น และญี่ปุ่น ชุมชนบ้านกลางมีประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงมีแรงงานเพียงพอในการเพาะปลูกทดแทนการเก็บหาของป่าและล่าสัตว์เพื่อการยังชีพเพียงอย่างเดียว ชาวปกากญอเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความชำนาญในการทำไร่หมุนเวียนจากการเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ คือลักษณะของพื้นที่ที่มีความลาดชัน และดินมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ มีอุณหภูมิของอากาศและปริมาณน้ำฝนค่อนข้างสูง ซึ่งจะกระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาย่อยสลายอย่างรวดเร็ว ธาตุอาหารที่ถูกแยกย่อยโดยกระบวนการทางธรรมชาติจะถูกรากพืชดูดซับไปเกือบหมด ส่วนที่เหลือจะถูกชะล้างและพัดพาไปโดยน้ำไหลบ่า ดังนั้น หากต้องการให้พื้นที่เพาะปลูกมีความอุดมสมบูรณ์จะต้องมีการตัดต้นไม้และเผาเพื่อให้ธาตุอาหารที่อยู่ในลำต้นของต้นไม้เปลี่ยนไปอยู่ในรูปของเถ้าถ่านทับถมบนพื้นดิน ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มคุณภาพของดิน (มนัส, 2530) กระบวนการโค่น ถางและเผาพื้นที่ไร่นี้เองที่ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ระบบการผลิตของปกากญอเกี่ยวข้องกับการเกิดไฟป่า

ในการเลือกพื้นที่ทำไร่ข้าว “ฮิไซ” ประจำชุมชนเป็นผู้ทำพิธีเสีงทายแล้วกำหนดว่าในปีนั้นจะให้ทำไร่บนดอยลูกใด ในสมัยก่อนไม่มีการแบ่งสรรการครอบครองที่ทำกินในลักษณะปัจเจกแต่จะเป็นการจัดการการใช้ร่วมกันทั้งชุมชน ตามความรู้พื้นบ้านของปกากญอพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำไร่ข้าวที่สุดคือป่าไผ่ ปกากญอเชื่อว่าไผ่และข้าวเป็นวิญญาณของกันและกัน หากมีไผ่ที่ไหนที่นั้นจะปลูกข้าวได้ผลผลิตพอกินตลอดทั้งปี ทั้งนี้เนื่องจากใบไผ่ที่ร่วงหล่นสะสมในปริมาณมากจะกลายเป็นปุ๋ยที่อุดมสมบูรณ์หลังจากการเผาไผ่นั้นเอง อย่างไรก็ตามในป่าดิบที่มีความชุ่มชื้นสูง แม้จะมีอินทรีย์วัตถุสะสมอยู่ในพื้นดินปริมาณมากทำให้ต้นข้าวเติบโตงอกงามดี แต่เมล็ดข้าวที่ได้จะลีบไม่สมบูรณ์ (จอนิ, สัมภาษณ์) ปกากญอจะละเว้นการทำไร่บริเวณสันเขา ป่าริมน้ำ กิ่งลม มีความเชื่อที่กำกับข้อห้ามดังกล่าว เช่น การเชื่อว่าบริเวณดังกล่าวเป็นทางเดินของผี หรือเป็นที่อาศัยของผี ลักษณะพื้นที่ที่จะต้องละเว้นไม่ไปแผ้วถางป่าเพื่อทำไร่ ได้แก่ (ประเสริฐ, 2540)

- **ปก่าตะเตโค๊ะ** เป็นป่าที่อยู่ในช่องเขา ซึ่งถือว่าเป็นทางเดินของผี ห้ามหักล้างทำกิน แต่สามารถหาอาหาร สมุนไพร และไม้พื้นจากป่าได้
- **ปก่าเดหมือเบอ** เป็นป่าที่ขึ้นบนเนินลักษณะหลังเต่า มีสายน้ำไหลอ้อมหรือล้อมรอบ มีลักษณะเหมือนเขียดแลวกกไข่ ถือว่ามีผีแรง จึงห้ามการทำประโยชน์ใด ๆ ทั้งสิ้น
- **ปก่าเหมอมู** เป็นป่าน้ำซับ มีต้นไม้ใหญ่ และน้ำขังในบริเวณนั้นตลอดปี น้ำไหลลงสู่ลำห้วย ถือว่าเป็นที่อยู่ของผีน้ำ ห้ามกินน้ำในบริเวณนี้

- ป่าที่หน้าจะคิ หรือป่าขุนห้วย เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตย์อยู่ ห้ามการตัดฟันใช้ประโยชน์
- ป่าที่เป่อก่อ เป็นป่าที่มีน้ำผุด เชื่อกันว่าผีน้ำดุมมากห้ามรบกวนเด็ดขาด

พื้นที่ป่าที่ถูกละเว้นจากทำไร่จะมีความชุ่มชื้นกลายเป็นเขตแดนในการแบ่งพื้นที่ทำกินกับเขตป่า เป็นแนวกันไฟตามธรรมชาติป้องกันมิให้ไฟจากป่าธรรมชาติลามเข้าสู่ที่ทำกิน หรือป้องกันมิให้ไฟจากการเผาไร่ลามเข้าสู่ป่าธรรมชาติ และช่วยทำให้พื้นที่ที่ถูกทิ้งไว้หลังจากการทำไร่สามารถฟื้นตัวได้ในเวลาอันรวดเร็วจากการกระจายพันธุ์ของพันธุ์ไม้ป่าที่อยู่ใกล้เคียง นอกจากนี้ยังเป็นแนวต้านลม ลดการระเหยของน้ำที่ผิวดิน และป้องกันการพังทลายของหน้าดินได้อีกด้วย (ประเสริฐ, 2540)

เมื่อ *ฮีโซ* กำหนดบริเวณที่ทำไร่แล้ว ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะเข้าไปเลือกและจับจองพื้นที่เพื่อบุกเบิกแผ้วถาง โดยทั่วไปปกากญอถางไร่ราวเดือน *ทีแพ้* หรือเดือนกุมภาพันธ์ ในขั้นตอนการถางไร่ จะทำการตัดฟันทำลายวัชพืชในพื้นที่ทั้งหมด ต้นไม้ใหญ่จะถูกลิดกิ่งก้าน ส่วนต้นไม้ที่ขนาดไม่ใหญ่จะถูกตัดให้มีความสูงประมาณเอวเพื่อให้สามารถแตกยอด และพื้นที่เป็นป่าได้อย่างรวดเร็วภายหลังฤดูการผลิต หลังจากถางไร่และตากไร่ประมาณ 1-2 สัปดาห์ ก็จะเผาไร่ ซึ่งเป็นช่วงประมาณเดือน *ลาเซอ* หรือเมษายน ปกากญอเชื่อว่าการเผาไร่เป็นขั้นตอนสำคัญในการเพาะปลูก ผู้จะทำการเผาไร่ต้องมีความเชี่ยวชาญและมีความรู้เกี่ยวกับทิศทางลม สภาพดินฟ้าอากาศ และภูมิประเทศเป็นอย่างดี การเผาไร่อย่างถูกต้องจะช่วยทำให้ผลผลิตของพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์

มีงานศึกษาที่ยืนยันว่าการเผาไร่เป็นขั้นตอนเดียวในการนำเอาธาตุอาหารจากพืชกลับลงสู่ดิน จากการศึกษากระบวนการทำไร่หมุนเวียนของชาวลัวะในภาคเหนือพบว่าธาตุอาหารที่พืชต้องการ ได้แก่ แคลเซียม ฟอสฟอรัส และโปตัสเซียม จะกลับสู่ผิวดินโดยการเผาไหม้ของพรรณพืชต่าง ๆ ในช่วงการเผาไร่ ขณะที่ธาตุไนโตรเจนจะเพิ่มมากขึ้นในไร่ที่ถูกทิ้งไว้และเริ่มฟื้นตัว (Zinke, Sanga Sabhasri, Kunstadter, 1978:158) เช่นเดียวกับงานศึกษาของ Adriesse ในซาราวัก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าปริมาณธาตุอาหารในดินจะเพิ่มขึ้นอย่างมากภายหลังการเผาไร่ แต่จะลดลงภายหลังการเก็บเกี่ยว และจะกลับฟื้นขึ้นมาอีกในช่วงที่พื้นที่ถูกทิ้งไว้ให้พักฟื้น (อ้างใน ปิ่นแก้ว, 2539:80) นอกจากคุณประโยชน์ต่อระบบการผลิตแล้ว การเผาไร่ยังมีประโยชน์ต่อระบบนิเวศด้วย กล่าวคือจะช่วยเร่งการย่อยสลายของอินทรีย์สารบนผิวดิน ช่วยลดการผูกขาดของพืชบางชนิดในพื้นที่โดยเพื่อเปิดโอกาสให้พืชชนิดอื่นๆ ทั้งพืชที่ปลูกและพืชที่ขึ้นเองตามธรรมชาติให้

สามารถเจริญเติบโตแข่งขันกันในพื้นที่ว่างที่ถูกเปิดโดยจงใจ การแข่งขันของสังคมพืชในลักษณะนี้ทำให้ "ไร่เหล่า" หรือพื้นที่เดิมที่ถูกปล่อยทิ้งให้ฟื้นสภาพเป็นป่ากลายเป็นผืนป่าที่มีผลผลิตภาพ (productivity) สูง (ยศ, 2542) การใช้ไฟในการเพาะปลูกจึงเป็นทั้งรูปแบบการผลิต และการจัดการทรัพยากรไปพร้อมกัน นอกจากนี้ไฟยังช่วยทำให้ดินมีความร่วนซุยโดยไม่ต้องมีการพรวนดิน ช่วยให้การใช้แ่งไม้แ่งดินเพื่อหยุดเมล็ดพืชตามวิธีการของปกากญอเป็นไปโดยง่าย อีกทั้งยังช่วยชะลอการฟื้นตัวของไม้ป่าและสมุนไพรโดยการทำลายสปอร์และเมล็ดซึ่งอาจจะเติบโตมาแข่งกับพืชที่ปลูก มีการค้นพบว่าการใช้ไฟในการเตรียมพื้นที่การเพาะปลูกในลักษณะดังกล่าวมีมานานนับพันปีในพื้นที่ป่าของหลายภูมิภาคทั่วโลก ดังเช่นมีการยืนยันว่าหากได้ทำการขุดเจาะผืนดินบริเวณใดบริเวณหนึ่งในผืนป่าเมซอนก็จะพบร่องรอยของเถาถ่านในชั้นดินบางส่วนที่เกิดจากการเผาป่าแปลงเล็ก ๆ เพื่อทำไร่ข้าวของชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่มานานหลายพันปี (Revkin, 1994 อ้างในยศ, 2542)

การเผาไร่จะต้องทำด้วยความระมัดระวัง ป้องกันมิให้ไฟลุกลามเข้าไปยังป่า เจ้าของไร่ต้องทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ไร่ของตน หากหลายครอบครัวมีพื้นที่ไร่ติดกันก็จะทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ไร่ทั้งหมดเพื่อที่จะเผาไร่พร้อม ๆ กัน แล้วเริ่มเผาจากด้านนอกเข้าสู่ใจกลางพื้นที่เพื่อป้องกันไฟลามออกไปสู่ป่าธรรมชาติ และจะเผาจากด้านบนลงมาก่อน จากนั้นก็เผาจากด้านล่างสวนขึ้นไป (ประเสริฐ, 2540) นอกจากการป้องกันไฟจากการเผาไร่ลุกลามเข้าสู่ป่าแล้ว การป้องกันไฟป่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติก็เป็นสิ่งสำคัญ เพราะหากเกิดไฟป่าในพื้นที่ไร่เหล่าจะทำให้พื้นที่ที่ปล่อยพักไว้ไม่ฟื้นตัว หรือสูญเสียธาตุอาหารก่อนเวลาอันสมควร ส่งผลต่อผลผลิตจากการทำไร่ในอนาคต หรือกระทบต่อระบบการหมุนเวียนใช้พื้นที่ไร่ทั้งระบบ (จอนิ, สัมภาษณ์) ปกากญอจึงมีภาษิตพื้นบ้านที่สะท้อนถึงความรู้ในการดับไฟในป่าธรรมชาติบทหนึ่งทีกล่าวว่า "คอ ที คอ เลอะ อะ เดอะ มา เหม่ มา เลอะ อะ เสอะ เจ" แปลว่า "ข้ามน้ำให้ข้ามตามที่ราบและน้ำตื้น ดับไฟ ให้ดับตรงภูมิประเทศที่ง่ายต่อการควบคุมไฟ"

เมื่อเผาไร่เรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะรอกหยุดเมล็ดข้าวหลังจากฝนตกในเดือน เดือน หรือ พฤษภาคม นอกจากเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วชาวปกากญอยังผสมเมล็ดพันธุ์ธัญญาหารอื่น ๆ ลงไปด้วย เช่น พัก แดง ถั่ว มัน งา ฯลฯ ซึ่งพืชพรรณเหล่านี้จะเติบโตเป็นอาหารตลอดทั้งปีของสมาชิกในครัวเรือน รวมทั้งเป็นสมุนไพร พืชใช้สอย และใช้ในการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีอีกด้วย ภายหลังจากที่ข้าวในไร่ไถล่พื้นดินสูงราว 1 ศอก ปกากญอจะทำพิธี บลอ อี้จ บกอ คี ซึ่งประกอบไปด้วย 5 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ ตาหลือ คือการเลี้ยงผีเจ้าที่ ตาแซะ คือการขับไล่สิ่งอัปมงคลออกจากไร่ ตาหลือเหม่ คือ การเลี้ยงผีไฟ ขอบคุณไฟ และบอกกล่าวเจ้าไฟไม่ให้ก่อความเดือดร้อน ต่า

เดอะเหมาะ คือ การวิงวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนดาดฟ้าให้ผลผลิตข้าวอุดมสมบูรณ์ และ ต่าคะเก๊ะ คือ การป้องกันไม่ให้ศัตรูพืชเข้ามาทำลายพืชพันธุ์ในไร่ ในการบูชาผีไฟจะใช้ไก่ตัวผู้สีแดงซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้าแห่งไฟเป็นเครื่องเซ่นไหว้ พร้อมกับเหล้าหนึ่งขวด และอธิษฐานว่า

“เจ้าแม่ของไฟ เจ้าพ่อของไฟ เจ้าผู้ยิ่งใหญ่ สิ่งที่ร้อนคือไฟ สิ่งที่ร้อนระอุคือถ้ำ ถ่าน เราเป็นต้นเหตุ เราให้ท่านเผาผลาญต่อไม้จันทน์ใหม่ ให้ท่านเผาผลาญตัดไม้ไผ่จนราบ เราได้เซ่นไหว้ท่านด้วยไก่ผู้สีแดงหนึ่งตัว

ตอนนี้เราได้เซ่นไหว้ให้ท่านเย็นลง ให้เกิดความร่มเย็น ไม้ตายให้งอกและแตกกอใหม่ ไม้ไผ่ตายให้งอกแตกกอใหม่ อย่าร้อนไปถึงป่า อย่าร้อนไปถึงเขา อย่าร้อนไปถึงน้ำ อย่าร้อนไปถึงไร่สวน อย่าร้อนไปถึงพืชผัก อย่าร้อนไปถึงชุมชน อย่าร้อนไปถึงเจ้าของไร่ อย่าร้อนไปถึงญาติพี่น้อง อย่าร้อนไปถึงลูก อย่าร้อนไปถึงหลาน อย่าร้อนไปถึงทรัพย์ อย่าร้อนไปถึงสิน อย่าร้อนไปถึงสัตว์เลี้ยง อย่าร้อนไปถึงสิ่งใด ๆ ทั้งหมดทั้งหมด.” (พ่อเล ป่า, 2536)

พิธีการเลี้ยงผีไฟนี้ได้สะท้อนว่าไฟในทัศนคติของชาวปกากญอ นั้นมีฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าที่สามารถดลบันดาลสิ่งดีงาม หรือความชั่วร้ายให้เกิดขึ้นกับมนุษย์ได้ เช่นเดียวกับ “ทา” หรือภริยาพื้นบ้านของปกากญอบทหนึ่งว่า “เลาะเหม่ เหม่ ผิ เลาะ ที ที ซิ” แปลว่า “กวนไฟ ไฟดับ กวนน้ำ น้ำแห้ง” ซึ่งเป็นคำสอนให้ใช้น้ำและไฟด้วยความระมัดระวัง ไม่ไปรบกวน มิฉะนั้นจะทำให้ไม่มีใช้ต่อไปในอนาคต ความเชื่อนี้อยู่ภายใต้จักรวาลวิทยาซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวปกากญอที่เชื่อว่ามนุษย์คือสิ่งเล็ก ๆ ที่เป็นส่วนประกอบของธรรมชาติ ขณะที่ทรัพยากรทุกอย่างมีเจ้าของหรือมีผู้ดูแลรักษา มนุษย์จึงต้องอ่อนน้อมต่อมตนต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ต้องใช้อย่างระมัดระวังและอยู่ในความพอเหมาะพอดี หากไม่แล้วผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะลงโทษให้เกิดภัยพิบัติต่อทรัพย์สิน ชีวิต หรือญาติพี่น้องของผู้ล่วงละเมิดผีที่มีอยู่ในธรรมชาติซึ่งชาวปกากญอให้ความเคารพนับถือนั้นมีอยู่มากมาย ทั้งที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิต เช่น ผีไร่ ผีไฟ และผีที่อยู่ในป่า ซึ่งจะต้องมีการทำพิธีเซ่นสรวงบูชาเป็นประจำทุกปีเมื่อถึงเวลา แม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านแม่ปอนนอกทั้งหมด และชาวบ้านแม่ปอนในบางส่วนจะหันมานับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งทำให้ยกเลิกการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีดั้งเดิมหลายอย่าง แต่พบว่าชาวบ้านยังคงให้ความเคารพนับถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ และเชื่อถือในอำนาจของผู้ปกป้องคุ้มครองธรรมชาติเหล่านั้น

นอกจากพิธี บลอ ฉีจ บกอ คี แล้ว ในกระบวนการทำไร่ยังมีพิธีและขั้นตอนอื่น ๆ อีกซึ่งล้วนแต่สะท้อนถึงความเชื่อถือในจิตวิญญาณของธรรมชาติ อ่อนน้อม เคารพ และรู้คุณธรรมชาติ ดังนี้

ตาราง 3.3 ปฏิทินการทำไร่หมุนเวียนของชาวปกากญอ

เดือน	ชื่อเดือนปกากญอ	กิจกรรมในไร่	พิธีกรรม
มกราคม	เตอเล	จัดการของเก่าที่ค้างในปีเก่าให้หมดสิ้นและเก็บหาเมล็ดพันธุ์	กินข้าวใหม่
กุมภาพันธ์	ทีแพ้	ถางไร่	หนีซอโซ หรือพิธีขึ้นปีใหม่ มัดมือเรียกขวัญและเสี่ยงทายเตรียมการทำไร่
มีนาคม	ทีคู้	ตากไร่ให้แห้ง	
เมษายน	ลาเซอ	ทำแนวกันไฟ เผาไร่และล้อมรั้ว	พิธีสืบชะตาบ้าน พิธีไล่นกหนู ลงเผือก มัน งาม ดอกไม้
พฤษภาคม	เต่ญา	หยอดข้าวไร่ และพืชพรรณต่าง ๆ	ต้มเหล้า ทำพิธีบอชะเคลี
มิถุนายน	ลานุย	ถอนหญ้า ข้าวกำลังเติบโต	
กรกฎาคม	ลาเคาะ		บลอ ฉีจ บกอ คี พิธีเลี้ยงผีไร่ , ผีไฟ ไล่แมลงและบูชาผีให้พืชพันธุ์งอกงาม มัดมือคนไร่ และควาย
สิงหาคม	ลาคุ	ถอนหญ้า	
กันยายน	ซีหมือ	ข้าวเริ่มออกรวง	
ตุลาคม	ซีฉ่า	ข้าวออกรวง พืชผลในไร่ ออกดอก	
พฤศจิกายน	ลานอ	เกี่ยวข้าว	
ธันวาคม	ลาปรีอ	ขนผลผลิต	ส่งนกโถปีคาขึ้นสวรรค์

หลังรอบการผลิตหนึ่ง ๆ ชาวบ้านจะเคลื่อนย้ายไปทำกินในพื้นที่แห่งใหม่ ทั้งพื้นที่เดิมไว้ให้ฟื้นตัวกลายเป็นป่าที่สมบูรณ์เมื่อระยะเวลาผ่านไปประมาณ 7-8 ปี ซึ่งหากผู้ใดที่ต้องการจะใช้พื้นที่เดิมทำไร่อีกก็ต้องขออนุญาตต่อฮีโซ ลักษณะการใช้พื้นที่แบบนี้อยู่ภายใต้ระบบสิทธิการใช้

(usufruct) ที่ไม่มีใครสามารถครอบครอง หรือเป็นเจ้าของพื้นที่ได้หากว่าไม่ได้ใช้ประโยชน์ เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นพื้นที่ทำกินรอบชุมชนเริ่มจำกัดลงจึงมีการขยายออกไปบุกเบิกพื้นที่ทำกิน ห่างจากหมู่บ้านออกไป ถึงกับทำให้สมาชิกบางกลุ่มต้องรวมตัวกันเคลื่อนย้ายไปตั้งบ้านเรือนให้อยู่ใกล้พื้นที่ทำกิน จนก่อตั้งเป็นบ้านสันดินแดงและบ้านห้วยวอกในระยะต่อมา เมื่อที่ทำกินเริ่มมีจำกัดชาวบ้านจึงมีการจัดสรรสิทธิในการใช้และครอบครองพื้นที่ที่ชัดเจนมากขึ้น แต่ละคร้วเรือนมีการหมุนเวียนใช้พื้นที่ในวงจรที่แน่นอนขึ้น โดยมีรอบหมุนเวียนประมาณ 7 ปี กล่าวคือ ทุก 7 ปี จะกลับมาทำกินในพื้นที่เดิมที่ได้ปล่อยให้ผืนดินได้ฟื้นตัวจนกลายเป็นป่าสมบูรณ์ แต่ละคร้วเรือนจึงมีพื้นที่ไร่ประมาณ 8 แปลง ชาวบ้านเล่าว่าพื้นที่ในแถบนี้มีภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมและมีดินที่อุดมสมบูรณ์มาก ไร่หนึ่งแปลงมีเนื้อที่เพียง 1-2 งาน สามารถให้ผลผลิตข้าวมากเพียงพอต่อการบริโภคจนไม่จำเป็นต้องทำนา อีกทั้งยังมีข้อจำกัดทางด้านแหล่งน้ำและแรงงานในการบุกเบิกพื้นที่ จึงทำให้ชาวบ้านบ้านกลางไม่นิยมทำนามากนัก แม้ว่าการทำไร่จะให้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์มาตลอด แต่ชาวบ้านเล่าว่าในช่วงเวลาหนึ่งได้เกิดวิกฤติการณ์อดอยากขาดแคลนอาหารไปทั่ว เป็นผลของสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “สงครามญี่ปุ่น” มีใจผู้ร้ายชุกชุม รวมทั้งมีทหารญี่ปุ่นแพ้สงครามที่หลบหนีขึ้นไปบนดอย ชาวบ้านต้องหลบซ่อนและเตรียมพร้อมที่จะหนีตลอดเวลา ไม่สามารถทำการผลิตได้ หากมีพืชผลเก็บไว้ในยุ้งฉาง ก็จะถูกลักขโมย หรือปล้นสดมภ์

ในการเผาไร่แม้จะใช้ความระมัดระวังอย่างมาก แต่ชาวบ้านก็ยอมรับว่าในสมัยก่อนมีไฟป่าลุกลามจากการเผาไร่เข้าสู่ป่าธรรมชาติอยู่บ่อยครั้ง อย่างไรก็ตามไฟป่าที่เกิดขึ้นไม่รุนแรงมากนักเพราะพื้นที่ป่าโดยรอบมีความชุ่มชื้นสูง ไฟจะดับได้เองเมื่อลมมไปยังผืนป่าที่ชื้นกว่าหรือไปพบกับแนวกันไฟตามธรรมชาติ เช่น สันเขา หรือลำห้วย นอกจากนั้นสภาพป่ารอบพื้นที่ไร่โดยส่วนใหญ่เป็นป่าชั้น 2 (secondary forest) ที่ฟื้นตัวขึ้นมาจากการทำไร่ ซึ่งเรียกว่า “ป่าเหล่า” ซึ่งมีเชื้อเพลิงพวกเศษใบไม้แห้งหรือหญ้าแห้งสะสมอยู่ในปริมาณไม่มาก เพราะได้ถูกแผ้วถางทำไร่ทุก ๆ 7-8 ปี ไฟป่าที่เกิดขึ้นจึงไม่รุนแรงมากนัก

ชาวบ้านแม่ปอนในทั้งสามหย่อมบ้านทำไร่หมุนเวียนเป็นหลักตราบนานปัจจุบัน ชาวบ้านมีทางเลือกในการปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรไม่มากนัก เพราะข้อจำกัดของการมีแรงงานน้อยทำให้บุกเบิกที่นาได้ลำบาก การอยู่ห่างไกลจากลำห้วยใหญ่ทำให้ไม่สามารถจัดการระบบชลประทานที่ดีได้ อย่างไรก็ตามขนาดพื้นที่และรอบระยะเวลาการหมุนเวียนในการทำไร่ได้ลดน้อยลงตามแรงกดดันจากภายนอกที่เข้ามากระทำต่อชุมชน ในปัจจุบันชาวบ้านมีที่ไร่เหลือเพียงคร้วเรือนละ 3-4 แปลง ซึ่งต้องหมุนเวียนกลับมาปลูกซ้ำในพื้นที่เดิมทุก ๆ 2-3 ปี สำหรับชาวบ้านบ้าน

แม่ปอนนอกได้ยุติการทำไร่กันหมดแล้ว โดยหันมาปรับที่ดินทำเป็นนาขั้นบันได และสวน ทั้งนี้ เพราะชาวบ้านเห็นว่าการทำนาให้ผลผลิตข้าวที่มากและแน่นอนกว่า อีกทั้งหมู่บ้านยังอยู่ใกล้กับ ลำห้วยที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปีจึงสามารถพัฒนาระบบเหมืองฝายเพื่อทดน้ำเข้าสู่ที่นาได้ อย่างเพียงพอ ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่รัฐได้ห้ามการทำไร่ และจำกัดการใช้พื้นที่ของชาวบ้านอย่าง เข้มงวดด้วย ในพื้นที่สวนชาวบ้านปลูกกล้วยเป็นหลัก และเริ่มปลูกลำไยในช่วง 3-4 ปีที่ผ่านมา เป็นการทำตามอย่างคนพื้นราบ ส่วนในพื้นที่นาขั้นบันไดหลังการทำนาปรังจะมีการปลูกพืชผักเพื่อนำมา บริโภคและแบ่งขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วย การกำจัดตอข้าวในนาและวัชพืชในสวนก็ใช้วิธีการเผาใน ลักษณะเดียวกันกับชาวบ้านบ้านปะ แต่ต้องใช้ความระมัดระวังมากกว่าเพราะพื้นที่นา และสวน ของชาวบ้านแม่ปอนอยู่ติดกับผืนป่ามาก หากประมาทอาจทำให้ไฟลุกลามและเกิดเป็นไฟป่าได้

3.4.3 ชุมชนม้ง บ้านแม่ยะน้อย

ตามความรู้ทางนิเวศวิทยาพื้นบ้านของชาวม้งมีการจัดจำแนกป่า โดยแบ่งประเภทป่าออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ตามลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ได้แก่

1. เต้เต้าเต้เต้ คือป่าในพื้นที่ราบลุ่ม มีน้ำหลากในฤดูฝน มีไม้ยาง และไม้ตะเคียน เป็นไม้ สำคัญ

2. จังม่าซำ เป็นพื้นที่ดอน ส่วนใหญ่เป็นไม้ผลัดใบฤดูแล้ง สามารถแบ่งได้อีก 3 ประเภท คือ

- จังป่าแผ่ คือ ป่าที่มีต้นไม้เล็ก ๆ ดินส่วนใหญ่เป็นลูกรัง
- จังเต้ร้าง คือ ป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ เช่น ไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แดง รวมทั้งไม้ไผ่ มีสภาพค่อนข้างแห้งแล้ง ดินเป็นดินปนทราย และดินแดงที่มีความแข็ง
- จังลั้งจู้ คือ ป่าที่มีไม้ผลัดใบ และไม้ผลัดใบขึ้นปะปนกัน เช่น ไม้มะค่า ไม้ ตะเคียน ไม้แดง ไม้สัก ไม้ไผ่ ดินเป็นดินดำปนทราย เหมาะสำหรับการทำ ไร่ข้าว

3. จังหางงู้งกฐี หรือ จังต้อซำ เป็นป่าดิบเขาไม้ผลัดใบ มีความชื้นสูง พันธุ์พืชที่พบ เช่น เกาวัลย์ กกล้วยป่าแดง ตะไคร่น้ำ มอส พื้นที่ในป่าประเภทนี้เหมาะสมแก่การปลูกพืชผัก และผืน

ชุมชนม้งบ้านแม่ยะน้อยตั้งถิ่นฐานอยู่บนบนของลุ่มน้ำแม่ปอน ในระดับความสูง 900 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลางขึ้นไป เป็นรอยต่อของระบบนิเวศ 2 ลักษณะ คือ ป่าดิบเขาที่

ค่อนข้างชุ่มชื้น ที่ชาวม้งเรียกว่า *จิงหางกุงกู่* เป็นระบบนิเวศที่ไม่คุ้นเคยกับการเกิดไฟป่ามากนัก และป่าผสมระหว่างป่าดิบเขากับป่าผลัดใบ ที่ชาวม้งเรียกว่า *จิงล้งจู่* ซึ่งมีความแห้งแล้งกว่าและมีโอกาสในการเกิดไฟป่าในฤดูแล้ง โดยเฉพาะจากไม้สน ไบไม้ และไบไม้แห้งอื่น ๆ ที่ร่วงหล่นสะสม

ชาวม้งอาศัยอยู่ใกล้ชิดกับป่าดิบเขาและป่าสนเขา จึงไม่ค่อยมีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับการเก็บหาพืชผักหรืออาหารป่าที่เกี่ยวข้องกับการเกิดไฟป่ามากนัก อย่างไรก็ตามในป่าดิบเขาและป่าสนเขาสามารถพบเห็ดไมคอร์ไรซาได้หลายชนิด มีทั้งเห็ดชนิดเดียวกับที่พบในป่าเต็งรัง และเห็ดประจำถิ่น มีทั้งที่กินได้ เป็นเห็ดพิษ และเห็ดสมุนไพร (อนิวรรณ, 2541) แม้จะไม่ถึงกับมีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษแต่บรรพบุรุษของชาวม้งก็มีความรู้ในการเก็บหาเห็ดมาบริโภคอยู่บ้าง ดังสะท้อนจากคำพังเพยดั้งเดิมของชาวม้งที่ว่า “*เนียนเจ็ดเต่าจั่ง ไช้ตุ๊ดไช้กี*” หมายความว่า “ถ้าอยากกินเห็ดต้องดูตามขอนไม้ผุ หรือขอนไม้ที่ถูกไฟไหม้ ถ้าอยากได้ลูกสะเป่ที่ดีต้องดูที่สายตระกูล” (ธงชาติ, สัมภาษณ์) ขอนไม้ที่ถูกไฟไหม้อาจหมายถึงขอนไม้ในป่าธรรมชาติที่ถูกไฟไหม้รวมทั้งขอนไม้ในไร่เก่าของชาวม้งที่เคยใช้วิธีการทำไร่แบบโค่นและเผาตนเอง นอกจากนี้เงื่อนไขของระบบนิเวศที่กำหนดให้วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งไม่ค่อยสัมพันธ์กับการเก็บหาของป่าแล้วระบบเศรษฐกิจของชาวม้งเองก็เป็นเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตลาดมาตั้งแต่อดีต มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างชุมชนมาโดยตลอดนับตั้งแต่ยุคที่มีการปลูกฝิ่น แม้ว่าชุมชนม้งจะแยกตัวโดดเดี่ยวอยู่ไกลจากชุมชนอื่น ๆ แต่ระยะทางไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการซื้อขาย เพราะมีพวกฮ่อเดินทางเข้าไปซื้อฝิ่นจากชาวม้งถึงในหมู่บ้านอยู่เสมอ ชาวม้งบางแห่งปลูกฝิ่นสลับกับการปลูกพืชเพื่อยังชีพ ขณะที่หลายแห่งปลูกฝิ่นเป็นหลัก แล้วนำฝิ่นหรือเงินที่ได้จากการขายฝิ่นไปใช้แลกเปลี่ยนกับสิ่งของจากชุมชนอื่น ๆ นอกจากนั้นชาวม้งได้ชื่อว่าเป็นนักเลี้ยงสัตว์ที่ดีพวกหนึ่ง ม้งมีสัตว์เลี้ยงหลายชนิด เช่น ม้า พ้อ แพะ แกะ โค สุนัขและไก่ นั้นจะเลี้ยงกันทุกครอบครัว สำหรับชาวม้งแม้จะน้อยมีการทำไร่ข้าวอยู่บ้างแต่ก็เน้นการปลูกฝิ่นเป็นหลัก จนมาถึงยุคของการปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนฝิ่น ชาวบ้านปลูกพืชผักเมืองหนาวหมุนเวียนตลอดทั้งปีโดยเน้นการปลูกกะหล่ำปลี เวลาส่วนใหญ่ในแต่ละวันของชาวม้งจึงหมดไปกับกิจกรรมการเกษตรในไร่ การเลี้ยงสัตว์ และการนำผลผลิตไปขายในเมือง ดังนั้น จึงพบว่าชาวม้งโดยทั่วไปไม่ค่อยเก็บหาอาหารจากป่ามาบริโภคมากนัก อาหารหลักของพวกเขาคือพืชผักเศรษฐกิจที่ปลูกขึ้นเอง รวมทั้งเนื้อสัตว์และอาหารอื่น ๆ ที่ซื้อมาจากตลาดในเมือง การเผาป่าเพื่อกระตุ้นการเกิดอาหารป่าจึงไม่พบในวิถีชีวิตของชาวม้ง

ส่วนในด้านการเพาะปลูก ระบบการเพาะปลูกแบบดั้งเดิมของชาวม้งมีการทำไร่อย่างน้อยสองแปลงด้วยกัน แปลงหนึ่งใช้สำหรับการทำไร่ข้าว ผสมผสานกับพืชผักชนิดต่าง ๆ ส่วนอีก

แปลงหนึ่งเป็นไร่ผืน พื้นที่ที่นิยมทำไร่ข้าวคือป่า จึงลั้งดู หรือป่าผสมระหว่างป่าดิบเขากับป่าผลัดใบอยู่ต่ำกว่าพื้นที่ที่อยู่อาศัย ในไร่ข้าวของม้งจะปลูกข้าวและข้าวโพดที่ใช้เลี้ยงสัตว์เป็นหลัก และมีธัญพืชหลายชนิดที่ปลูกผสมผสานกันไป เช่น ถั่ว พัก มัน บวบ แตง งา ฯลฯ ชาวม้งใช้วิธีโค่น ถาง และเผาป่า เพื่อปรับเป็นพื้นที่การเกษตร ผลผลิตจากการเกษตรไม่ว่าจะเป็นข้าว ข้าวโพด และสัตว์เลี้ยง นอกจากจะนำไปบริโภคแล้ว ยังนำไปใช้ในประกอบพิธีกรรมตามระบบความเชื่อ เช่น การใช้ข้าวใหม่เลี้ยงผี ใช้ข้าวโพดทำเหล้าเพื่อประกอบพิธีกรรม ส่วนสัตว์เลี้ยงถูกฆ่าเพื่อสังเวद्यต่อผี เป็นต้น ระบบการใช้ที่ดินในการทำไร่ของชาวม้ง เป็นการหมุนเวียนใช้ที่ดินแบบทำยาว-ทิ้งยาว (long cultivation - long fallow) คือเพาะปลูกในพื้นที่เดิมซ้ำกันหลายปีจนกว่าดินจะหมดความอุดมสมบูรณ์ แล้วทิ้งพื้นที่ไว้จนกว่าจะฟื้นสภาพจึงหมุนเวียนกลับมาเพาะปลูกซ้ำในพื้นที่เดิม โดยทั่วไปในไร่ผืนจะใช้พื้นที่ติดต่อกันถึง 10 ปี และนานที่สุดถึง 15 ปี ขณะที่ไร่ข้าวทำซ้ำในพื้นที่เดิมไม่ต่ำกว่า 2 ปี ส่วนไร่ข้าวโพดทำซ้ำประมาณ 3 ปี การหมุนเวียนใช้ที่ดินในลักษณะนี้ทำให้ดินที่ถูกปล่อยทิ้งไว้เสื่อมคุณภาพส่งผลให้การฟื้นตัวตามธรรมชาติ (succession) ของป่าเป็นไปได้ช้า พื้นที่ไร่เก่าของชาวม้งส่วนใหญ่มักกลายเป็นป่าหญ้าคา ส่วนพื้นที่ที่ย้ายไปทำไร่แห่งใหม่ก็มักจะอยู่ใกล้กับพื้นที่ไร่เดิม ซึ่งอาจเป็นเพราะพื้นที่ที่มีความลาดเอียงต่ำ ลักษณะดินและป่ามีความคล้ายคลึงกัน (Keen, 1978) งานศึกษาของ Keen (1987) ระบุว่าไฟจากการเผาไร่ของชาวม้งมักจะลุกลามไปสู่พื้นที่ไร่เก่าที่ถูกปล่อยทิ้งไว้ ซึ่งเป็นป่าหญ้าคา ตลอดจนลามไปยังชายป่าที่อยู่ติดกับไร่ ซึ่งเป็นป่าดิบเขาที่มีเศษซากวัชพืชสะสมอยู่มากมายจึงยากแก่การดับ นอกจากนั้นชาวม้งมักเผาป่าสัปดาห์โดยเจตนาเพื่อเร่งให้หญ้าแตกยอดใหม่ กลายเป็นอาหารสำหรับม้าและวัวของพวกเขา รวมทั้งยังเพื่อดึงดูดสัตว์ที่ต้องการล่าเป็นเกมกีฬา ด้วยลักษณะการใช้พื้นที่ทำไร่ และการเผาป่าเช่นนี้ ทำให้พื้นที่ไร่เก่าอยู่ห่างไกลจากป่ามาก มีโอกาสน้อยที่จะได้รับการกระจายเมล็ดพันธุ์จากไม้ป่า ซึ่งก็ทำให้หญ้าสามารถเจริญเติบโตได้ดี และกลายเป็นเชื้อเพลิงของไฟป่า

ผืน เป็นพืชที่ชอบอากาศหนาวบนภูเขาสูงในเขตร้อนชื้น เมื่อรัฐบาลหันมาสนับสนุนการผลิตผืนแทนการสังข์ชื่อ กลุ่มชาติพันธุ์ม้งซึ่งอาศัยอยู่บนที่สูงมีภูมิอากาศเหมาะกับผืนจึงกลายเป็นกลุ่มเป้าหมายกลุ่มหนึ่งที่รัฐ รวมทั้งเจ้าของอณานิคมให้การสนับสนุน ในระหว่างปี พ.ศ. 2390-2490 ชาวม้งในประเทศจีนเริ่มรับเอาผืนมาเป็นพืชเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ชาวม้งได้อพยพมุ่งหน้าลงทางใต้ สู่วียดนาม ลาว และไทย การปลูกผืนจึงกระจายไปตามเส้นทางการอพยพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งและกลุ่มที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงอื่น ๆ ในแถบนี้ ชาวม้งมีผืนน้อยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ปัจจุบันประมาณปี พ.ศ. 2481 และได้ปลูกผืนเป็นพืชเศรษฐกิจหลักมาโดยตลอด โดยปลูกในบริเวณยอดดอยหัวเสือซึ่งเป็นป่า จึงหางหญ้ากล้วย หรือป่าดิบเขาที่มีชุ่มชื้น และอุดม

สมบูรณ์และเป็นขุนห้วยแม่ปอน นอกจากนั้นแล้วชาวม้งยังปลูกพืชผักที่ชอบอากาศหนาวอีกหลายชนิด ทั้งโดยการผสมผสานอยู่ในพื้นที่เดียวกัน และหมุนเวียนชนิดพืชปลูกในพื้นที่เดียวกันแต่ต่างฤดูกาล ในไร่ฝิ่นจึงมีสายพันธุ์พืชหลากหลาย เช่น กระหล่ำปลี ผักกาดขาว ผักกาดเขียว ค่ะน้า ผักชี มันเทศ มันฝรั่ง ฯลฯ ชาวม้งเชื่อว่าพืชผักที่ปลูกในไร่ฝิ่นนั้นจะมีรสชาติดีกว่าพืชผักที่ปลูกในไร่ชนิดอื่น (ยศ, 2542:159) ชาวม้งบางแห่งปลูกฝิ่นสลับกับข้าวโพด โดยปลูกข้าวโพดในฤดูฝน ประมาณเดือนพฤษภาคม และปลูกฝิ่นต่อในเดือนสิงหาคม การปลูกข้าวโพดยังเป็นการช่วยป้องกันไม่ให้พื้นที่รกไปด้วยหญ้าที่ขึ้นมาในฤดูฝน ซึ่งทำให้ประสบกับความยุ่งยากในการกำจัดหญ้า ก่อนที่จะปลูกฝิ่น เนื้อดินที่ชาวม้งเลือกเพื่อปลูกฝิ่นเป็นดินที่มีอนุภาคของดินเหนียวน้อย หากมีต้นส้มโอป่า หรือต้นหาญเดี่ยวที่ชาวม้งเรียกว่า *เข็กกินแดง* ขึ้นกินบว่าเหมาะสมอย่างยิ่ง จะทำให้ได้ผลผลิตฝิ่นในปริมาณสูง (จันทบูรณ์, 2539 อ้างใน ยศ, 2542)

ตารางที่ 3.4 ระยะเวลาการเพาะปลูกของชาวม้ง

เดือน	กิจกรรมในไร่ข้าว	กิจกรรมในไร่ฝิ่น
มกราคม		ถางหญ้า เก็บผัก
กุมภาพันธ์		
มีนาคม	ถางไร่ เผาไร่ และเก็บตอไม้ในไร่ข้าว	
เมษายน		
พฤษภาคม		ปลูกข้าว
มิถุนายน	ปลูกข้าว	
กรกฎาคม	ถางหญ้า	
สิงหาคม		ปลูกฝิ่นในไร่ข้าวโพด
กันยายน		ถางหญ้าและตัดต้นฝิ่นออกบ้าง
ตุลาคม		เก็บข้าวโพด
พฤศจิกายน	เกี่ยวข้าว	ตัดต่อข้าวโพดในไร่ฝิ่นทิ้ง เพราะฝิ่นกำลังออกงาม
ธันวาคม	นวดข้าว ถางหญ้าในไร่ฝิ่น กรีดยางฝิ่น และตัดต้นฝิ่นออกบ้าง	

การปลูกฝิ่นอย่างกว้างขวางทำให้พื้นที่ป่าบริเวณขุนน้ำแม่ปอนอันเป็นป่าดิบที่มีความอุดมสมบูรณ์ต้องถูกทำลายลงอย่างหนักในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีชุมชนตั้งอยู่บริเวณดังกล่าว ผู้ที่เข้ามาปลูกฝิ่นไม่ว่าจะเป็นคนเมืองพื้นราบ ปากกญอ หรือม้งล้วน

แต่มีถิ่นฐานอยู่ในที่ห่างไกลออกไป เข้ามาใช้ประโยชน์เพียงชั่วคราวระยะหนึ่ง ไม่มีระบบการจัดการที่ดินที่ดี มีการปลูกฝิ่นอย่างซ้ำซากจนดินเสื่อมโทรม ป่าที่สมบูรณ์ถูกทดแทนด้วยป่าหญ้าคา ซึ่งกลายเป็นเชื้อเพลิงอย่างดีสำหรับไฟป่าที่เกิดขึ้นในฤดูแล้ง จนภายหลังชาวปกากญอบ้านสันดินแดงได้นำสัตว์มาเลี้ยงในบริเวณดังกล่าว ตามด้วยการตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวร จึงได้ช่วยกันดูแลรักษาป่าและฟื้นฟูป่าขึ้นมา ส่วนชาวม้งในภายหลังก็ได้หันมาปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องในพื้นที่เพาะปลูกที่มีจำกัด จึงมีการใช้พื้นที่อย่างเข้มข้น ไม่ได้ปล่อยให้ว่างเปล่าอีกต่อไป ขณะเดียวกันก็ได้เลิกใช้ไฟในการเตรียมพื้นที่การเกษตร หันมาใช้เครื่องยนต์ และปุ๋ยเคมีในการผลิต วิธีการผลิตจึงมีความเกี่ยวข้องกับการเกิดไฟป่าน้อยลง

ชาวม้งให้ความสำคัญนับถือต่อวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ทั้งที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และวิญญาณของบรรพบุรุษเช่นเดียวกับชุมชนท้องถิ่นโดยทั่วไป สิ่งศักดิ์สิทธิ์แบ่งได้หลายระดับ ได้แก่ เทพเจ้า (เซ็ง) ซึ่งคอยช่วยเหลือผู้คนเมื่อเจ็บไข้ (เน็ง) ผีเรือน (กลั้ง ญู่ หรือ กลั้ง ไหว เจ้) วิญญาณบรรพบุรุษ (ปู่ เขย๋อ ลือ กัง) ผีป่า (กลั้ง ญู่) และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองธรรมชาติอื่น ๆ เช่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่บนฟ้า ในลำน้ำ ประจำต้นไม้ ภูเขา ไร่ นา ฯลฯ (สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, 2538) ตัวอย่างของการแสดงความเคารพต่อธรรมชาติของชาวม้งแม่เย่น้อย สะท้อนจากการมีป่า "ดงเซ็ง" ประจำหมู่บ้าน ซึ่งกำหนดขึ้นในระหว่างการเลือกทำเลที่ตั้งของหมู่บ้าน ปาดงเซ็งจะมีลักษณะเป็นป่าทึบ มีความอุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้หนาแน่น และมีความชุ่มชื้นสูง ต้นไม้ต้นหนึ่งในป่าผืนนั้น ซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็งที่มีความเด่นสง่า ไม่มีหนาม รูปทรงสวยงาม แผ่กิ่งก้านดี ลำต้นตรงสูง ปราศจากรอยตำหนิต่าง ๆ เช่น ยอดไม่หัก ลำต้นไม่เป็นโพรง กิ่งใหญ่ไม่แห้ง จะถูกเลือกใช้เป็นต้นดงเซ็ง โดยอัญเชิญเทพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยปกป้องคุ้มครองผืนดินผืนป่า และมนุษย์ภายในชุมชน เทพทั้งสิ้น ได้แก่ *ถือติ* ผู้ปกป้องคุ้มครองผืนดิน และมนุษย์ *ฉวาง* *งิดจือ* ผู้รักษาพืชพันธุ์ และสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหาร *ฉวางเม่งจือติ* ผู้ดูแลสัตว์ร้าย หรือสัตว์ที่กินเนื้อเป็นอาหาร และ *จือเซ็งล่งเม่* ผู้คุ้มครองได้พิภพ เมื่อประกอบพิธี "ดงเซ็ง" แล้ว ชาวม้งจะถือว่าปาดงเซ็งทั้งผืนเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามมิให้มีการบุกรุก ทำลายป่า ตัดไม้ หรือเข้าไปล่าสัตว์โดยเด็ดขาด การล่วงละเมิดถือเป็นการผิดสัญญาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะทำให้ถูกลงโทษ เช่น การเกิดภัยพิบัติภายในหมู่บ้าน ในทางตรงข้ามหากนับถือดงเซ็งด้วยจิตวิญญาณที่บริสุทธิ์ ปฏิบัติตามข้อห้ามอย่างเคร่งครัด จะส่งผลให้สมาชิกในชุมชนอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข พืชผลเจริญงอกงาม

นอกจากปาดงเซ็งแล้ว ชาวม้งยังมีป่าหวงห้ามตามความเชื่อประเภทอื่น เป็นป่าในพื้นที่ที่มีภูมิประเทศลักษณะพิเศษต่าง ๆ ซึ่งจะไม่นิยมไปตั้งหมู่บ้าน หรือทำไร่ หรือไปรบกวนในบริเวณนั้น เช่น

- รั้วขี้จู้ หรือบริเวณป่าสามเขา ที่มีภูเขาขึ้นเป็น 3 เล้า ไม่นิยมทำไร่หรือตั้งหมู่บ้านอยู่ตรงกลางของสามเล้าเพราะเชื่อว่ามีผีอาศัยอยู่
- เเดราะ หรือบริเวณกิโลเมตรตรงกลางที่ภูเขาสองลูกมาชนกัน
- แก้ว เผลอ บริเวณหนองน้ำ หรือน้ำออกภู เชื่อกันว่ามีผีน้ำอยู่ ห้ามเข้าไปตัดไม้ หรือใช้น้ำบริเวณนั้น
- หางซางดริ้ง พื้นที่ที่หมู่บ้านกำหนดร่วมกันให้เป็นห้วยส่งผีร้าย คือเมื่อมีการประกอบพิธีเกี่ยวกับผีร้ายก็จะนำอุปกรณ์ในการพิธีไปทิ้งในบริเวณนั้น
- ป่าที่มีเถาวัลย์เลื้อยขึ้นต้นไม้โดยวนทางซ้ายมือ
- ป่าช้าของหมู่บ้าน

นอกจากนั้นยังเชื่อในलगบอกเหตุต่าง ๆ เช่น หากพบงูใหญ่ เลื้อย หมี หรือนกฮูกในบริเวณใดก็จะไม่ไปทำอะไรในบริเวณนั้น เพราะเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของเจ้าป่าเจ้าเขา

เช่นเดียวกับการให้ความเคารพต่อทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ชาวมังได้ให้ความเคารพต่อไฟในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะเตาไฟในบ้านซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่สถิตย์ของผีซึ่งเกี่ยวข้องกับอาหารกินอย่างอุดมสมบูรณ์ของครอบครัว โครงสร้างภายในบ้านชาวมังจะต้องประกอบไปด้วยพื้นที่สำคัญ 5 แห่ง อันเป็นที่สถิตย์ของผี ได้แก่ หิ้งผี สีกั้ง หรือ สีกะ อยู่บริเวณฝาบ้านตรงข้ามกับประตูทางเข้าออก เสากลางบ้าน ประตูหน้าบ้าน เตาไฟเล็ก และเตาไฟใหญ่ โดยทั่วไปเตาไฟเล็กจะเป็นเตาสามขา ใช้ในการประกอบอาหารที่บริโภคประจำวันและตั้งกาชาน้ำ ล้อมวงรอบเตาไฟในการสนทนายามค่ำ ชาวมังเชื่อว่าผีที่อยู่บริเวณพื้นดินที่ตั้งเตาไฟจะช่วยอำนวยความสะดวกให้การสนทนายามค่ำ ชาวมังเชื่อว่าผีที่อยู่บริเวณพื้นดินที่ตั้งเตาไฟจะช่วยอำนวยความสะดวกให้การกระทำผิดต่อเตาไฟเล็ก ส่วนเตาไฟใหญ่ เป็นเตาก่ออิฐอุบปูน ตั้งอยู่ฝาบ้านด้านเดียวกับหิ้งผีสีกั้ง ตรงมุมห้องใกล้กับประตูเล็ก เตาไฟใหญ่ใช้ในการประกอบอาหารเลี้ยงหมูเป็นหลัก และยังเป็นที่พักอาหารสำหรับงานเลี้ยงเมื่อมีพิธีกรรมที่สำคัญ เช่น งานศพ งานแต่งงาน ฯลฯ ชาวมังเชื่อว่าผีบริเวณเตาไฟใหญ่ จะช่วยดูแลสัตว์เลี้ยงให้อยู่เป็นปกติ ทำให้เจ้าของบ้านสามารถประกอบพิธีกรรมได้อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนั้นไฟยังเป็นส่วนประกอบสำคัญในพิธีศพของชาวมัง โดยเชื่อว่าไฟจะนำคนตายกลับไปหาบรรพบุรุษ ในระหว่างการแห่ศพเพื่อนำไปฝังในช่วงตอนเย็นจะมีหมอแคนเป่าแคนเดินนำหน้าขบวน ตามด้วยคนถือคบเพลิงส่องทางให้ผู้ตาย และขบวนหามศพที่อยู่บนแคร่ หลังจาก

พื้นบ้านผู้ตายไปแล้วประมาณ 1 กิโลเมตร หมอแคนจะหยุดเป่าแล้วเดินลอดใต้ศพวิ่งกลับบ้าน ผู้ที่ถือคบก็จะโยนคบทิ้งแล้ววิ่งกลับบ้านเพื่อให้วิญญาณหลงทางและกลับไปบ้านเดิมไม่ได้ พอถึงเวลาใกล้ค่ำญาติจะไปจุดโคมไฟที่ถูกต้องไว้ หากผีจะกลับบ้านมาพบโคมไฟจะผิงไฟแล้วเดินทางกลับไปยังที่ฝังศพ เพราะไม่สามารถหาทางกลับไปบ้านเดิมได้

ผลการศึกษาพบว่าชุมชนแต่ละแห่งมีความเกี่ยวข้องกับไฟฟ้าในลักษณะที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญสองประการ ได้แก่ ลักษณะของระบบนิเวศที่ชุมชนแห่งนั้นตั้งอยู่ และระบบการผลิตของชุมชน โดยเฉพาะการเก็บหาของป่า สล่าสัตว์ และการเพาะปลูก ซึ่งต้องมีการใช้ไฟเป็นเครื่องมือสำคัญในการอำนวยความสะดวก ขณะเดียวกันไฟยังมีความหมายและความผูกพันต่อระบบความเชื่อของชุมชนท้องถิ่น เราพบว่าทัศนคติของคนในท้องถิ่นต่อไฟเป็นไปในทิศทางบวกมากกว่าการมองว่าไฟเป็นสิ่งชั่วร้ายที่ล้างผลาญทำลายสรรพสิ่ง กลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอ และม้ง ยังให้ความเคารพนับถือไฟในฐานะเป็นเทพ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีจิตวิญญาณ และมีอำนาจเหนือมนุษย์ ซึ่งสามารถบันดาลความเป็นไปให้เกิดขึ้นต่อชีวิต ทรัพย์สิน และพืชผลของมนุษย์ได้ เป็นวิธีคิดเช่นเดียวกับการให้ความเคารพนับถือต่อ ดิน น้ำ ป่า และสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อมอยู่รอบตัว ทั้งนี้ผู้อยู่ภายใต้ระบบจักรวาลวิทยาที่จัดวางตัวเองเป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ในการพึ่งพาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจึงต้องอ่อนน้อม ถ่อมตน ให้ความเคารพ และรู้คุณ ตรงกันข้ามกับโลกทัศน์ภายใต้ระบบความคิดแบบวิทยาศาสตร์ ที่มองไฟว่าเป็นสิ่งอันตรายที่จะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของมนุษย์ มีการแยกย่อยองค์ประกอบของไฟเพื่อพัฒนาเทคนิควิธีในการควบคุม ขณะเดียวกันก็จัดวางไฟ และทรัพยากรทั้งปวงให้อยู่ในฐานะเครื่องมือ หรือสิ่งอำนวยความสะดวกที่มนุษย์จะนำไปแสวงหาผลประโยชน์สูงสุด

3.5 สรุป

จากประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนปกาเกอญอ ชุมชนคนเมือง และชุมชนม้งจากหมู่บ้านต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการปรับตัว(adaptive strategy) ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ภายใต้ระบบนิเวศที่หลากหลาย ดังเช่น ปกาเกอญอบ้านแม่ปอน ที่เลือกตั้งชุมชนในพื้นที่ป่าผสมผลัดใบกับป่าดิบเขา จนเกิดการสรรค์สร้างภูมิปัญญา พิธีกรรม ความเชื่อ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งระบบการผลิตไร่หมุนเวียนและการจัดการไฟก็ถูกสรรค์สร้างให้สอดคล้องกับนิเวศวิทยาป่าดังกล่าว หรือกรณีชุมชนม้งที่ระบบการปลูกฝิ่น การทำไร่ก็สัมพันธ์กับ

ระบบนิเวศป่าดิบเขาในตอนบนของกลุ่มน้ำเช่นกัน ภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในด้านต่าง ๆ ทั้งการทำไร่ การทำมาหากิน การจัดการไฟ จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ ปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่มีความจำเพาะ

อย่างไรก็ตาม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ กับระบบนิเวศก็ไม่ได้อยู่ในสภาวะสมดุลดังที่เป็นมาเสมอไปเมื่อมีปัจจัยภายนอกที่มีพลังเข้ามากระทำ เช่น นโยบายการส่งเสริมพืชพาณิชย์ นโยบายการจัดการป่าของรัฐ กลไกตลาด และอื่น ๆ ภายใต้บริบทของการแข่งขันทรัพยากรที่เข้าโอบล้อมชุมชน กระบวนการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอดยิ่งหลากหลาย ซับซ้อน และอาจกระทบต่อดุลยภาพระหว่างวัฒนธรรมกับระบบนิเวศ จนเป็นเหตุให้มีการเคลื่อนไหวต่อสู้อยู่ในหลายรูปแบบ ตั้งแต่การปรับระบบการจัดการทรัพยากรให้เข้มแข็ง การพัฒนาภูมิปัญญาในรูปแบบใหม่ การพัฒนาระบบจัดการไฟ ที่รัฐและสาธารณะเริ่มมองว่าเป็น “ปัญหา” การศึกษาการจัดการไฟป่าของชุมชนท้องถิ่นจึงจำเป็นที่จะต้องขยายขอบเขตจากแง่มุมทางวัฒนธรรมชุมชน ไปสู่แง่มุมทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อให้เข้าใจถึงการปรับเปลี่ยนองค์ความรู้ท่ามกลางเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง อย่างครอบคลุมยิ่งขึ้น